Nico de Boer

Onderzoek naar actief burgerschap anno nu (en daarna)

Verkenning in opdracht van
de Stichting Actief Burgerschap

Onderzoek naar actief burgerschap anno nu (en daarna)

Verkenning in opdracht van
de Stichting Actief Burgerschap

Februari 2019

Deze studie is een uitgave van Stichting Actief Burgerschap.
Het bestuur van de Stichting bestaat uit:

Krijn van Beek (voorzitter)
Monique Peltenburg
Hetty Vlug
Pauline Meurs
Paul Dekker

Voor vragen over of naar aanleiding van deze studie kunt u contact opnemen
via info@actiefburgerschap.nl of rechtstreeks met de voorzitter van de
Stichting op 06-5555 7838.
www.actiefburgerschap.nl

Inhouds-opgave

Ten geleide | 6 |

Inleiding | 8 |

1. Wie doet welk onderzoek? | 13 |

1.1 Op universiteiten en hogescholen
1.2 Bij adviesraden en ondersteuningsorganisaties
1.3 Welke kennis leverde dat op?

2. Actief burgerschap als onderzoeksobject | 31 |

2.1 Fasen in de aandacht voor 'actief burgerschap'
2.2 Maar wat is 'actief burgerschap' dan?

3. Thema's voor de Stichting Actief Burgerschap | 41 |

3.1 Actief burgerschap buiten het politieke domein
3.2 Inclusief burgerschap
3.3 Andere manieren van onderzoek doen

Verantwoording | 46 |

Bijlage | 51 |
Activiteiten leerstoel Actief Burgerschap, 2015-heden

Ten geleide

De Stichting Actief Burgerschap – opgericht in 2004 – heeft als doelstelling de "bevordering van onderzoek en onderwijs op het terrein van actief burgerschap". Deze doelstelling is de afgelopen jaren vooral gerealiseerd door de instandhouding van de bijzondere leerstoel Actief burgerschap aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds 2015 heeft de leerstoel een accent op actief burgerschap in relatie tot de langdurige zorg en wordt zij gesponsord door Stichting Cordaan. De leerstoel wordt bekleed door prof. dr. Monique Kremer.

De afgelopen decennia heeft actief burgerschap als fenomeen in Nederland een opmerkelijke en in veel opzichten onvoorzienbare weg afgelegd. Burgerschap werd meer dan ooit onderwerp van overheidsbeleid, burgerschapsvorming een onderdeel van het verplichte curriculum in het funderend onderwijs, de participatiesamenleving werd een maatschappijvisie en wie weet voor welke volgende bochten we staan in de burgerschapssage.

Het is reden voor de Stichting om zich opnieuw te oriënteren op haar rol en betekenis. Om haar doelstellingen te relateren aan ontwikkelingen in samenleving en wetenschap. Om zich af te vragen welke impulsen de komende jaren van betekenis zouden kunnen zijn en ons als kleine stichting mogelijkheden bieden om iets teweeg te brengen.

Het is met groot genoegen dat we Nico de Boer bereid vonden om vanuit zijn brede kennis van en kijk op het relevante veld voor ons een essay te schrijven. Hij heeft zich hiervoor uitgebreid geïnformeerd bij vele sleutelfiguren en tegelijk heeft hij op ons uitdrukkelijk verzoek vooral gepoogd naar zijn eigen idee en inzicht daar de grote lijnen van te schetsen en te duiden.

Op deze manier is naar ons gevoel een wijs beeld ontstaan van het denken over en de praktijken van actief burgerschap. Een schets die zich niet alleen goed leent voor gesprekken in ons bestuur, maar die ook van betekenis kan zijn voor het brede veld van onderzoek, onderwijs en beleid op dit terrein. Voor alle geïnteresseerden: het is ook zeer plezierig leesvoer vanwege de heldere argumentatie van de auteur – waarna je als lezer heel goed kan besluiten dat je toch echt een andere kant op zou willen dan de auteur aan het slot suggereert. En daar heb je dan ook de argumenten voor. Precies zoals dit stuk bedoeld is.

Wellicht goed om hierbij te vermelden dat het essay als het ware 'vanuit onze stichting' is geschreven. Het belicht niet de activiteiten van de stichting zelf, maar verkent en interpreteert het landschap om ons heen. Om toch ook een beeld te krijgen van wat de Stichting zelf doet, schetst de bijlage aan het eind in kort bestek de voornaamste werkzaamheden.

We wensen u veel plezier met lezen,
Het bestuur van de Stichting Actief Burgerschap

Inleiding

De Nederlandse overheid is anno 2018 gek op actieve burgers. Zo bleek uit een journalistieke rondgang van het blad Binnenlandsbestuur in augustus 2018 dat de tien grootste gemeenten van ons land vol gaan inzetten op burgerparticipatie.

Het gros van de tien gemeenten wil in ieder geval wijkbewoners meer zeggenschap over hun eigen wijk (blijven) geven, via bijvoorbeeld buurtbudgetten of het nieuwere fenomeen 'buurtbegroten'. Amsterdam gaat een 'ambitieuze agenda voor democratische vernieuwing' opstellen waarin het wil onderzoeken hoe de participatieve en representatieve democratie kunnen worden vernieuwd, versterkt en uitgebreid.

Rotterdam, Utrecht en Eindhoven gaan hun inwoners het *right to challenge* geven, het recht van burgers om taken van gemeenten over te nemen als ze denken dat ze dat slimmer, beter, goedkoper of anders kunnen doen. Almere gaat experimenteren met onder meer meebeslissen, buurtconferenties, jeugdraden en bewonersplatforms. Utrecht is op zoek naar manieren 'om jongeren een stem te geven en te betrekken bij besluitvorming'. Elk voorjaar zal een Top van Utrecht worden georganiseerd, 'een breed stadsgesprek waar inwoners en organisaties, het college en de raad met elkaar de opgaven van de stad, dilemma's en oplossingsrichtingen bespreken.'

Van het kabinet krijgen deze gemeenten volop rugdekking, zo bleek uit het 'Plan van aanpak versterking lokale democratie en bestuur' dat BZK-minister *Kajsa Ollongren* op 5 juli 2018 naar de kamer stuurde. Ze stelde dat die versterking nodig is vanwege de decentralisaties in het sociaal domein, de invoering van de Omgevingswet, de energietransitie en de overgang naar aardgasvrije wijken.

Haar voorstellen richten zich in de eerste plaats op de verbindingen tussen inwoners en het bestuur, met als prangende vraag hoe je inwoners betrekt bij maatschappelijke opgaven in het sociaal of fysiek domein zonder de positie van de raad uit te hollen. Er komt een 'Samenwerkingsprogramma Democratie in Actie' met zes hoofdlijnen:

- investeren in een krachtige, verbindende gemeenteraad
- zorgen voor ondersteuning en toerusting van politieke ambtsdragers
- innoveren en experimenteren in het betrekken van bewoners, onder meer met het right to challenge
- versterken door een opgave- en gebiedsgerichte inzet
- investeren in lokaal democratisch burgerschap en een transparante democratie
- opschalen en uitbreiden

Uiteraard staat daarbij voortdurend 'de burger centraal'. Zo lijkt het althans. Want als je goed kijkt naar de grootstedelijke en departementale plannen, blijkt het merendeels te gaan over het oplappen van het openbaar bestuur of – om het wat breder te trekken – de *governance.* De kwestie blijft vooral hoe je 'burgers kunt betrekken bij het beleid'. Actief burgerschap is in deze optiek geen waarde op zich maar een kapitaal dat optimaal moet worden benut om het bestuur beter te maken.

Actief burgerschap als instrument van het openbaar bestuur – is dat niet een intrigerende kwestie die om nader onderzoek schreeuwt?

Lichte studie

'Wat is de aard en de omvang van het onderzoek / kennisdossier op het terrein van actief burgerschap in Nederland?'
Dat is de vraag waarmee het bestuur van de stichting Actief Burgerschap zich vlak voor de zomer van 2018 bij mij meldde.
Een antwoord op die vraag was voor het bestuur van belang omdat de statuten voorschrijven dat de stichting niet alleen een leerstoel dient te vestigen, maar ook samenwerking met een of meer hogescholen en met onderzoeksinstituten dient na te streven. Bovendien zag het bestuur fenomenen in de samenleving plaatsvinden waarbij het zich afvroeg 'of de onderzoeksinspanningen hiermee gelijke tred houden'. Concreet ging het daarbij om de opleving van burgerparticipatie en de komst van een 'participatiesamenleving'.

Op voorhand wilde het bestuur zich niet beperken:

'We denken hierbij zowel aan Actief Burgerschap in de betekenis van het zorgzame, sociaal ondernemende (burenhulp, goede doelen, energiecoöperaties, vrijwilligerswerk etc) als in de betekenis van het politieke, activistische (actiegroepen en andere niet strikt politieke uitingen van actief burgerschap.'

Het antwoord op genoemde vraag, zo stelde het bestuur, mocht een 'lichte studie zijn, die de grote lijnen in beeld brengt, de belangrijkste vindplaatsen in kaart brengt, de belangrijkste spelers benoemt en waar mogelijk de samenhangen schetst'. En: het was 'niet nodig om uitputtend te zijn.'

Bevrijdend

Vooral die laatste clausule had tijdens het uitvoeren van deze lichte studie (die ik 'verkenning' heb gedoopt) een bevrijdende werking. Ik dacht bij aanvang dat ik toch aardig wat wist van actief burgerschap, maar dat bleek tegen te vallen. Verzanden in eeuwenoude discussies is niet moeilijk. Wie grote lijnen van actief burgerschap in kaart wil brengen, zit in *no time* bij de oud-Griekse stadstaten, bij het 14de eeuwse Florence, bij de 17de eeuwse Republiek der Zeven Provinciën, bij de *citoyens* van de Bataafsche Republiek, bij *Thorbecke* en diens 'gebouw', bij de *filantropie*, bij de schoolstrijd en het algemeen kiesrecht, bij de Commissie Van Rhijn en de naoorlogse verzorgingsstaat. En dan moet er daarna nog wel energie overblijven om te kijken naar *Klompé* en de Algemene Bijstandswet, *Drees* en de sociale zekerheid, *Den Uyl* en de spreiding van kennis, inkomen en macht, *Brinkman* en de zorgzame samenleving, *Balkenende* en de normen&waarden en uiteindelijk (?) *Rutte* en de participatiesamenleving.
Actief burgerschap blijkt bij die breed uitwaaierende zoektocht meermaals bijna te verdampen. Vormen die twee woorden geen pleonasme? Kun je je ook inactief burgerschap voorstellen? Of actieve deelname aan de samenleving die losstaat van burgerschap? Of vormt die woord-combinatie een onmogelijkheid, zoals de Rotterdamse socioloog Schinkel (2007) lijkt te beweren in zijn doorwrochte pleidooi *'Tegen actief burgerschap'*? De vraag wat 'actief' is, lijkt nog redelijk te beantwoorden, maar wat 'burgerschap' inhoudt lijkt anno 2018 een Gordiaanse knoop. Waarom zou je maatschappelijke activiteit van mensen eigenlijk actief burgerschap noemen?

Pragmatisch

Met zo'n antwoord zou de stichting Actief Burgerschap niet gediend zijn, vandaar dat ik ervoor gekozen heb voorlopig maar even pragmatisch uit te gaan van nut en noodzaak van actief burgerschap. Los van alle begripsmatige problemen lijkt het nog steeds een goed idee *dat mensen zich inspannen om de publieke zaak te dienen en elkaar (ook buiten de privésfeer) in nood bij te staan*. Laten we voorlopig actief burgerschap maar even zo definiëren. De vraag is dan, hoe dat fenomeen zich de afgelopen jaren als onderzoeksobject heeft ontwikkeld en wat wetenschap en andere kennisinstituten daarmee hebben gedaan, dan wel van plan zijn te gaan doen.

Om die vraag te beantwoorden, heb ik mijn eigen bibliotheek geraadpleegd, andere bibliotheken bezocht, het internet afgegraasd, onderzoeksrapporten gescand en 18 mensen geraadpleegd van wie ik het vermoeden had dat ze wel eens een verhelderend licht op de kwestie konden werpen. Een uitgebreidere verantwoording staat aan het eind van deze verkenning.

Lijnen

In grote lijnen is het resultaat van deze verkenning als volgt:

- Er wordt in Nederland nog steeds onderzoek gedaan naar 'actief burgerschap', maar steeds vaker onder een andere noemer dan 'actief burgerschap'.
- Met name de bestuurlijke of governance-kant mag zich verheugen in een blijvende aandacht: de actieve burger in zijn relatie met de overheid. Ook BZK zet daar stevig op in onder de noemer 'onderhoud van de lokale democratie' en met een accent op 'inclusief burgerschap'.
- Daarnaast is er een subtiele verschuiving gaande naar:
  - actief burgerschap als sociaal ondernemen *(entrepreneurial citizenship)*,
  - coöperaties *(met name voor zorg en energie)*,
  - het aloude vrijwilligerswerk, al dan niet vanuit bedrijven *(corporate citizenship)*,
  - het beroep dat de overheid doet op burgers (de *participatiesamenleving*).

- Over het type onderzoek:
  - Een blijvertje is het kwantitatieve onderzoek (van onder meer het SCP) naar opvattingen van burgers over burgerschap.
  - Daarnaast wordt er nog regelmatig kwalitatief onderzoek gedaan naar lokale vormen van actief burgerschap: vaak in opdracht, gericht op het proces en evaluatief.
  - Hier en daar zijn aanzetten tot vormen van actieonderzoek, maar die komen nog niet erg uit de verf.
- Daaruit laten zich drie aanbevelingen afleiden voor de Stichting Actief Burgerschap:
  - focus op actief burgerschap buiten het politiek domein,
  - aandacht voor groepen burgers die (nog) niet of anders maatschappelijk actief zijn,
  - actieonderzoek in combinatie met kennisontwikkeling in samenwerking met georganiseerde burgers.

Ik heb ervoor gekozen pragmatisch uit te gaan van nut en noodzaak van actief burgerschap.

Op de komende pagina's beschrijf ik eerst (1) wie momenteel welk onderzoek doet naar actief burgerschap en wat voor trends ik in dat onderzoek ben tegengekomen. Vervolgens (2) schets ik in hoofdlijnen de ontwikkeling van het fenomeen actief burgerschap en de vragen die dat tot heden opriep. Tenslotte (3) beargumenteer ik het drietal hierboven al genoemde aanbevelingen.

Wie doet welk onderzoek?

Een compleet overzicht geven van alle actuele onderzoek naar actief burgerschap in Nederland is een hachelijke opgave.

HOOFDSTUK

1 | Wie doet welk onderzoek?

Lang niet alle onderzoek naar het onderwerp vindt expliciet plaats onder de noemer 'actief burgerschap' en bovendien is die noemer soms wat glibberig (zoals ik in het volgende hoofdstuk zal illustreren). Dat maakt het ingewikkeld om te bepalen welk onderzoek er wel en niet in dit overzicht op zijn plaats is. Bovendien zijn websites van universiteiten en hogescholen lang niet altijd *up to date* en compleet en geven ze vaak vooral algemene informatie over 'thema's', 'onderzoekslijnen' of 'accenten' zonder duidelijk te maken welk concreet onderzoek daaronder plaatsvindt.

Deze verkenning biedt dan ook niet meer dan een globaal overzicht gebaseerd op pragmatische en persoonlijke keuzen. Ik heb kennis daarbij breed opgevat: het gaat om wetenschappelijk onderzoek maar ook om 'kennisontwikkeling' in bredere zin. Ik maak mede daarom geen scherp onderscheid tussen de activiteiten van universiteiten en hogescholen en betrek ook adviesorganen en ondersteunings-organisaties in het overzicht.

De categorieën die ik onderscheid, zijn niet sluitend. Zuiver onderzoek naar actief burgerschap, totaal los van zijn relatie met de overheid bestaat bijvoorbeeld niet. Het gaat om accenten. En ten slotte een disclaimer: garanties van compleetheid kan ik niet bieden.

Het onderzoek naar actief burgerschap aan universiteiten en hogescholen, heb ik in het overzicht hierna gegroepeerd in zes categorieën, die elkaar overigens niet per se uitsluiten:

- **Vanuit het perspectief van (georganiseerde) bewoners**
- **In relatie tot (lokaal bestuur) en governance**
- **In relatie tot specifieke groepen burgers**
- **Nieuwe vormen: sociaal ondernemen en coöperaties**
- **In relatie tot (veranderingen in) institutionele zorg en zekerheid**
- **Kwantitatief onderzoek naar opvattingen over actief burgerschap**

1.1 Op universiteiten en hogescholen

Vanuit het perspectief van (georganiseerde) bewoners

Universiteit van Tilburg
Onderzoek naar actief burgerschap is bij de Tilburgse bestuurskundigen de afgelopen jaren nog sterker dan voorheen in het kader komen te staan van participatie van burgers in het beleid van de overheid. Toch vindt er ook onderzoek plaats naar de rol van bewoners, onder meer in het project 'Samenredzaamheid en overheidsparticipatie', dat in 2014 resulteerde in de publicatie 'Loshouden en meemaken' (Hendriks e.a. 2014).

Dit onderzoek is een vervolg op de betrokkenheid van de UvT bij 'Doedemocratie'. Vertrekpunt is de constatering dat burgers die hun eigen 'regelvermogen' ontwikkelen, nog steeds aanlopen tegen een 'dichtgetimmerde systeemwereld'. Er is een andere rolverdeling nodig tussen burger en overheid. Hoe dat kan, werd voor deze publicatie in samenwerking met het ministerie van BZK en Platform31 onderzocht door middel van casestudies in acht gemeenten: Amsterdam, Den Haag, Almere, Tilburg, Eindhoven, Roosendaal, Berkelland en Aalburg.

Een tweede accent in Tilburg is de voortzetting van de oudere onderzoekslijn naar *'best persons'*, een term die met het oog op onderzoek buitenslands is omgedoopt naar *'exemplary (urban) practitioners'*. Rode lijn in dat onderzoek zijn de persoonlijke kenmerken van kennelijk succesvolle actieve burgers, met name in het kader van stedelijke vernieuwing. Ook de TU Delft is op dit gebied actief.

Erasmus Universiteit Rotterdam
Sociologen prof dr *Godfried Engbersen* en *Margrietha 't Hart* en bestuurskundige dr *Erik Snel* deden op basis van de datasets uit het 'Wijkprofiel Rotterdam' onderzoek naar verschillen tussen actief burgerschap (vrijwilligerswerk, buurtactiviteiten en mantelzorg) in een kwetsbare wijk (Schiemond) en in een gegoede wijk (Lloydkwartier). Tegen de verwachtingen in bleken bewoners in de kwetsbare wijk niet minder te participeren dan bewoners van gegoede wijken. In 2015 verscheen de rapportage.

Onderzoekers van de Rotterdam School of Management onderzoeken in Leeuwarden onder leiding van prof dr *Lucas Meijs* de effecten van het project 'Big Society'. Doel van dat project is onder meer dat buurtontwikkeling in handen komt te liggen van bewonerscoöperaties. De onderzoekers hanteren een theoretisch frame dat is opgebouwd uit drie bouwstenen: Civic Driven Change, Asset Based Community Development en Civil Society. Het onderzoek vindt plaats in de wijken Wielepôlle en Schepenbuurt en wordt uitgevoerd door burgers (volwassen bewoners en kinderen). Die aanpak wordt getypeerd als *'citizen science'*. De citizen scientists krijgen een interviewtraining en worden ondersteund door professionele onderzoekers.

Universiteit van Amsterdam
Aan de UvA doet dr *Justus Uitermark* onderzoek naar zelforganisatie, sociale bewegingen en netwerken, met name in steden. Uitgangspunt daarbij is dat het inspirerend ideaal van zelforganisatie kan leiden tot ongewenste resultaten als het wordt gebruikt als beleidslijn. Bij netwerken onderzoekt Uitermark de mechanismen van vorming en afbraak van netwerken. Speciale aandacht heeft hij daarbij voor de rol van communicatietechnologie. Uitermark was van 2012 tot 2016 aan de Erasmus Universiteit bijzonder hoogleraar wetenschappelijke grondslagen van het opbouwwerk. Ook in zijn oratie 'Verlangen naar wikitopia' toonde hij zich kritisch over de mogelijke kwalijke neveneffecten van zelforganisatie.

Universiteit Utrecht
Aan de Universiteit Utrecht stimuleert een 'hub' met de naam 'Future of Citizen-based Initiatives' (FOCI) interdisciplinair onderzoek naar burgerinitiatieven door te fungeren als vraagbaak en partner in projecten. FOCI richt zich op de vraag waarom burgers gemotiveerd zijn actief samen te werken voor een gemeenschappelijk doel en of dit leidt tot een meer dynamische en open samenleving. Hierbij wordt zowel gekeken naar dynamiek tussen burgers onderling als tussen burgers en (lokale) overheid.

Alterra Wageningen
Alterra is het 'kennisinstituut voor de groene leefomgeving' dat deel uitmaakt van Wageningen University & Research Centre. Het instituut levert expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan (bijvoorbeeld op het gebied van natuur, biodiversiteit, klimaat, milieu, stedelijk groen en recreatie) en doet in dat verband ook onderzoek naar de rol van georganiseerde bewoners. Tot 2012 voerde het daartoe het project 'Burgerkracht door verbondenheid' uit. In 2016 resulteerde dat nog in het onderzoek 'Burgerkracht in Limburg'. Daarin werd in opdracht van de Vereniging Kleine Kernen Limburg (VVKL) gekeken naar het functioneren van burgerinitiatieven in Limburg en de beste manier om deze te ondersteunen.

Hogeschool InHolland Rotterdam
Vanaf 2012 deed de Hogeschool InHolland onderzoek in de Rotterdamse buurt Noordereiland en het Haagse Statenkwartier. Doel was in kaart te brengen wat zich daar aan 'geleefd' burgerschap manifesteerde: diverse vormen van territoriale binding, historische veranderingen in burgerschapspatronen en sociale binding en de relatie tussen kunst en de bewoners van het eiland. Het onderzoek in Noordereiland was vele jaren eerder al eens uitgevoerd (in 1963) en dat bood de gelegenheid voor een historische vergelijking. Ook het Noordereiland en het Statenkwartier konden worden vergeleken. De resultaten zijn in 2013 vastgelegd in de bundel 'Binding en burgerschap'.

In relatie tot (lokaal bestuur) en governance

Universiteit van Tilburg
Onderzoek naar actief burgerschap is in Tilburg de afgelopen jaren zoals gezegd nog sterker in het kader komen te staan van participatie in beleid van de overheid. Een van de accenten daarin is de verhouding tussen klassieke en nieuwe vormen van participatie, zoals de G1000 en andere burgerfora, maar ook *online* petities via bijvoorbeeld Facebook of de 'polls' via Twitter, die niet zelden tienduizenden 'stemmen' genereren.

Erasmus Universiteit Rotterdam
Bij de Erasmus School of Social and Behavioural Studies wordt in het kader van het programma RePolis onder leiding van prof dr *Arwin van Buuren* onderzoek gedaan naar burgerinitiatieven vanuit het perspectief van openbaar bestuur. Dat onderzoek is onder meer gericht op de Rotterdamse bestuurscommissies (in samenwerking met het later te noemen DRIFT), waterschappen, stedelijke ontwikkeling en de rol van burgers in de aanpak van klimaatproblematiek. Daarnaast wordt er een (internationale) database aangelegd van burgerinitiatieven en gericht onderzoek gedaan naar de duurzaamheid van de inspanningen van burgers die publieke diensten organiseren en naar het *right to challenge*. Interessant in verband met actief burgerschap is ook het onderzoek van RePolis naar de gewenste relatieprofielen van burgerinitiatieven en plaatselijke overheid. Op 12 oktober 2018 organiseerde RePolis over de rol van actieve burgers in de participatiesamenleving een conferentie en gaf het een magazine uit met een overzicht van de belangrijkste resultaten van het onderzoek tot dusver. PhD *Malika Igalla* is in het kader van haar promotieonderzoek bezig met een internationale literatuurstudie naar burgerinitiatieven, maar die was ten tijde van mijn verkenning nog 'under review bij een journal' dus helaas nog niet beschikbaar.

Vrije Universiteit Amsterdam
Onder leiding van hoogleraar beleids- en bestuurswetenschappen prof dr *Willem Trommel* wordt aan de Faculteit Sociale Wetenschappen sinds 2009 onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van beleid, bestuur en politiek 'onder laatmoderne condities'. Het gaat daarbij steeds om kritiek op 'Gulzig bestuur' (tevens de titel van Trommels oratie) en een pleidooi voor 'bescheiden bestuur'. Het onderzoek resulteerde in 2013 onder meer in de publicatie *Crafting local welfare landscapes* (over de lokalisering van welzijn en de decentralisatie van de verzorgingsstaat) en in 2014 in *Manufacturing Civil Society* (over de beleidsmatige reconstructie van plaatselijke gemeenschappen). Het onderzoek van Trommel e.a. is ondergebracht in het 'Institute for societal resilience' en 'veerkracht' is in deze onderzoekslijn dan ook een intrigerend sleutelwoord. Het gaat daarbij niet alleen om de veerkracht van bestuur en politiek (hoewel vooral die onder druk lijkt te staan) maar ook om veerkracht in de samenleving zelf.

Bij datzelfde 'Institute for societal resilience' is sinds 2016 ook prof dr *Hans Boutellier* aangesloten. Was hij al in 2006 buitengewoon hoogleraar Veiligheid en Burgerschap. Bij het ISR is hij hoogleraar Veiligheid en Veerkracht. Boutellier doet veel onderzoek naar de betekenis van de netwerksamenleving (in 2006 de *'Nodale Orde'* genoemd en in 2010 de *'Improvisatiemaatschappij'*) voor burgerparticipatie en de rol van de overheid daarbij.

Technische Universiteit Twente
Vanuit de Faculteit Behavioural, management and Social Sciences (BMS) heeft prof dr *Bas Denters* in het kader van de Nationale Wetenschapsagenda het voorstel gedaan voor een onderzoek naar hoe gemeenten actief burgerschap kunnen faciliteren. Het accent ligt daarbij onder meer op het *right to challenge*. De werktitel is 'Inclusief bestuur'. Het woord 'inclusief' heeft daarbij niet alleen betrekking op de deelnemers (welke selectie van groepen maakt er gebruik van?), maar ook op de effecten (wie hebben er profijt van?) en op de gemeentelijke organisatie (blijft de oriëntatie op actieve burgers binnen projecten of wordt het een aanpak in de hele gemeentelijke organisatie?).

Hogescholen
Bij een aantal hogescholen wordt (veelal door studenten) praktijkgericht onderzoek uitgevoerd naar actief burgerschap. Insteek is begrijpelijkerwijs vaak de mogelijke rol van sociaal professionals daarbij. Ik geef twee voorbeelden, maar er zijn er vast meer.

» Bij het lectoraat 'Participatie en stedelijke ontwikkeling' van de Hogeschool Utrecht wordt onder leiding van dr *Nico de Vos* praktijkgericht onderzoek gedaan naar bevordering van sociale participatie en stedelijke ontwikkeling, met name in de stadsregio Utrecht. De nadruk ligt op de sociale kant: het verbeteren van de kwaliteit van samenleven, onder meer via sport & bewegen en via kunst & creativiteit. Daarnaast gaat het om de ontwikkeling van 'duurzame gemeenschappen' en om wat *sustainable community development* daaraan kan bijdragen. In dat kader zijn onder mee de 'sociaal makelaars' onderzocht, waarmee de gemeente Utrecht bewonersinitiatieven in buurten stimuleert en organisaties poogt samen te brengen. Een mooi voorbeeld is ook het al in 2010 afgeronde project 'Buurten in beweging', waarin onder leiding van lector dr *Stijn Verhagen* 44 bewoners van Waalwijk werden geïnterviewd over wat hen bezighoudt, hoe ze betrokken kunnen worden en wat professionals zouden moeten doen om hen beter te ondersteunen.

» Aan de Hogeschool van Amsterdam doet dr *Stan Majoor* als lector Coördinatie Grootstedelijke Vraagstukken onderzoek naar onder meer de rol en positie van bewoners in stedelijke innovatie, met name in de Amsterdamse metropoolregio. Veel van dat onderzoek vindt plaats in zogeheten 'field labs'.

In relatie tot specifieke groepen burgers

Mensen met beperkingen
De vraag of mensen met een beperking – mentaal, fysiek of geestelijk – in praktijk ook hun burgerschap kunnen beleven en vorm geven krijgt steeds meer aandacht. Dat zal nog sterker worden nu Nederland het VN-verdrag voor personen met een handicap heeft geratificeerd. *Disability Studies Nederland* is een netwerk waar veel hogescholen en universiteiten zijn aangehaakt. Prof dr *Geert van den Hove* is bijzonder hoogleraar op dit terrein aan de VU. Eveneens aan de VU werken bijvoorbeeld prof dr *Tineke Abma* en dr *Gustaaf Bos* die veel onderzoek doen vanuit een burgerschapsperspectief. De nadruk hierbij ligt op mensen met een (licht) verstandelijke beperking. Veel van het onderzoek heeft korte lijnen met het praktijkveld, bijvoorbeeld de Academische Werkplaats mensen met een verstandelijke beperking (prof dr *Petri Embregts*). Onder de leerstoel Actief Burgerschap aan de UvA wordt eveneens veel onderzoek gedaan naar de barrières en kansen voor burgerschap van mensen met een licht verstandelijke beperking.

Migranten
In 2012 verscheen 'Geleefd burgerschap – van eenheidsdwang naar ruimte voor verschil en vitaliteit' (*Gowricharn e.a.)*. Het boek is een pleidooi om minder te spreken over normen en waarden, rechten en plichten, identiteit en integratie en beter te kijken naar hoe burgers in het dagelijks leven aan de samenleving deelnemen en vormgeven aan hun leefwereld. Het accent ligt daarbij op migranten en hun nakomelingen, de bewoners van 'krachtwijken', stadsnomaden en jongeren. Op de HvA en op andere hogescholen is dat een inspiratiebron geweest voor een groot aantal kleine, praktische onderzoeken naar 'geleefd burgerschap'.

Jongeren
Aan de hogeschool InHolland in Haarlem is sinds maart 2018 dr *Femke Kaulingfreks* lector Jeugd en samenleving. In haar onderzoek besteedt zij onder meer aandacht aan actief burgerschap en de betwiste burgerschapsstatus van jongeren en migranten.

Nieuwe vormen: sociaal ondernemen en coöperaties

Technische Universiteit Delft
Bij de afdeling OTB van de Faculteit Bouwkunde van de TU Delft doet universitair hoofddocent stedelijke vernieuwing dr *Reinout Kleinhans* onder meer onderzoek naar actief burgerschap in het kader van sociaal ondernemen. Dat kreeg in 2015 vorm in een evaluatie van het Project Kennisontwikkeling Experiment Bewonersbedrijven. Daaruit bleek onder meer dat actieve bewoners in de bewonersbedrijven een zelfstandiger rol spelen dan hun counterparts in 'traditionele' bewonersorganisaties, aangezien zij minder afhankelijk zijn van de overheid en andere instituties. Tegelijk bleek het werken met vrijwilligers kwetsbaar en de behoefte aan professionele ondersteuning – en dus externe financiering – groot. Een van de conclusies luidde dat 'zelforganisatie' van bewoners beter verloopt als bewoners de beschikking hebben over 'assets', zoals leegstaande panden. OTB participeert met zulk onderzoek in het onderzoeksnetwerk *'Power to change'* dat in 2018 een internationaal vergelijkend

onderzoek presenteerde naar *community based social enterprises* in Engeland, Nederland en Zweden. Kleinhans zet dit onderzoek naar entrepreneurial citizenship voort met een focus op vraagstukken omtrent representatie, het afleggen van verantwoording en het vaststellen van impact van bewonersinitiatieven.

DRIFT (Dutch Research Institute For Transitions)
Het bij de Erasmus Universiteit Rotterdam ingekwartierde DRIFT doet 'normatief onderzoek' naar maatschappelijke transities. In dat kader komt ook actief burgerschap in het vizier, zij het zijdelings: als functie voor maatschappelijke transities. In dat onderzoek wordt burgerschap beschouwd als een van de rollen die mensen kunnen hebben bij transities, naast die van professional, ondernemer of ambtenaar. DRIFT onderzocht onder meer de bestuurlijke hervorming van de gemeente Rotterdam (van deelgemeenten naar gebiedscommissies). Dit onderzoek was onder meer gebaseerd op een enquête onder bijna 1000 Rotterdammers en bijna 200 straatinterviews. Conclusie was onder meer 'dat de ambtelijke opvatting van stedelijk gebiedsgericht werken dominant lijkt te worden en dat dit ten koste gaat van maatschappelijk initiatief en tegenkracht vanuit het lokale en decentrale niveau.'

Daarnaast participeert DRIFT in het Europese TRANSIT-project, gericht op onderzoek naar de betekenis van internationale contacten bij (lokaal) sociaal ondernemerschap.

Een derde voorbeeld van onderzoek bij DRIFT is de tussentijdse evaluatie van 'Mooi Mooier Middelland', een experiment waarbij geëngageerde bewoners, ondernemers, professionals, ambtenaren en bestuurders sinds medio 2015 samenwerken aan het verbeteren van de Rotterdamse wijk Middelland.

Universiteit Utrecht
Ook aan de afdeling Economische en Sociale Geschiedenis van de faculteit Geestes-wetenschappen van de UU vindt onder leiding van prof dr *Tine de Moor* onderzoek plaats naar actief burgerschap in het kader van de 'maatschappelijke transitie'. Accent ligt daarbij op de zogeheten *commons* en de rol van coöperaties. In haar oratie (2013) wees De Moor erop dat burgers steeds meer zelf het heft in handen nemen door collectief de gaten te vullen die staat en markt laten vallen. Dat is in haar optiek net als eerder in de geschiedenis (late middeleeuwen, 19de eeuw) geen reactie op de crisis, maar op doorgeschoten vermarkting. Het onderzoek van De Moor en haar mensen vindt deels plaats in het kader van het *International Association for the Study of the Commons* en de *European Historical Economics Society*.
Recentelijk (2018) publiceerde de afdeling een onderzoek dat ze in opdracht van de Landelijke Vereniging van Kleine Kernen (LVKK) deed naar dorpsraden en andere overlegorganisaties. Conclusie daarvan was dat deze organen ooit door gemeenten zijn opgezet als inspraakorganen maar vanwege maatschappelijke veranderingen beter hun koers kunnen verleggen: als go-between gaan functioneren tussen burgerinitiatieven en lokale overheden.

In relatie tot (veranderingen in) institutionele zorg en zekerheid

Universiteit voor Humanistiek
Ook bij de UvH is de afgelopen jaren minder het accent komen te liggen op actief burgerschap op zich en meer op de relatie tussen burgerschap en praktijken van de verzorgingsstaat. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om onderzoek naar veranderend burgerschap en 'waardigheid' in relatie tot zorg en welzijn of de uitvoering van de Participatiewet. De verschillende onderzoeken zijn kwalitatief van aard en staan relatief los van elkaar.
In het oog lopend is het grootschalige, samen met de UvA uitgevoerde onderzoek naar 'De beloften van nabijheid' waarover recentelijk 'De verhuizing van de verzorgingsstaat' (het jaarboek van het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken) werd gepubliceerd. Wellicht ten overvloede: het gaat om meerjarig onderzoek dat tussen april 2014 en april 2018 heeft plaatsgevonden in zes gemeenten (Amsterdam, Eindhoven, Leeuwarden, Rotterdam, Sittard-Geleen en Zwolle). De onderzoekers analyseerden de plaatselijke beleidsnota's, observeerden 127 begeleidings- en keukentafelgesprekken, interviewden 64 professionals en 30 cliënten.

Technische Universiteit Twente
Vanuit de Faculteit Behavioural, Management and Social Sciences (BMS) doet prof dr *Bas Denters* in samenwerking met adviesbureau BMC vanaf 2014 onderzoek naar 'zelfredzaamheid, eigen kracht, zelfregie en doenvermogen'. In zes gemeenten kijken de onderzoekers naar de verhouding tussen draagkracht en draaglast van bewoners en de variatie in manieren waarop professionals daarop pogen aan te sluiten. Monitoring van de draagkracht van de bewoners – op te vatten als actief burgerschap in de zorg – maakt daar onderdeel van uit. Einde 2018 wordt het onderzoek afgerond.

Kwantitatief onderzoek naar opvattingen over actief burgerschap

Sociaal en cultureel planbureau
Het SCP is het epicentrum van het kwantitatief onderzoek naar actief burgerschap. Onderdeel daarvan is het Continu Onderzoek Burgerperspectieven onder leiding van prof dr *Paul Dekker*. Het COB geeft op basis van periodieke peilingen een beeld van de veranderingen en constanten in de persoonlijke, politieke en maatschappelijke opvattingen van de burgers. Deze peilingen worden elk kwartaal gehouden, met in elk vierde kwartaal een aanvullend panelonderzoek onder deelnemers aan eerdere peilingen. Daarnaast organiseert het SCP twee keer per jaar focusgroepen en telefonische vervolginterviews over algemene kwesties en om enkele thema's uit te diepen. Op grond van deze combinatie van kwantitatief en kwalitatief onderzoek zijn vanaf 2008 kwartaalrapporten uitgebracht en elk jaar een verdiepende studie.

Behalve in de rapportages in het kader van het COB besteedt het SCP ook aandacht aan actief burgerschap in andere publicaties, zoals in de recentelijk verschenen evaluaties van de Wet Langdurige Zorg en de WMO en in 'De sociale staat van Nederland'

Universiteit van Tilburg
Daarnaast doen ook de sociologen van de UvT onder leiding van prof dr *Paul Dekker* onderzoek naar de civil society in brede zin, van de economisch getinte non-profitsector via verenigingen en vrijwilligerswerk en het maatschappelijk middenveld van belangenorganisaties tot de publieke opinie en politieke houdingen en participatie.

1.2. Bij adviesraden en ondersteuningsorganisaties

Een aantal Nederlandse adviesraden en ondersteuningsorganisaties houdt zich al geruime tijd bezig met actief burgerschap. Ook hier lijkt de aandacht te verbreden van specifieke praktijken van actief burgerschap naar de relaties tussen actief burgerschap en governance (of specifieker: de overheid) of juist naar het bredere terrein van het maatschappelijk initiatief.

ProDemos
Het 'Huis voor democratie en rechtsstaat', 'ProDemos' voert sinds 2010 elke twee jaar de Monitor Burgerparticipatie uit: een onderzoek naar wat gemeenten doen om hun burgers te betrekken bij beleid en besluitvorming. Daartoe worden enquêtes uitgezet onder alle 380 Nederlandse gemeenten. Bevindingen in de Monitor Burgerparticipatie 2018 waren onder meer dat 53,9 procent van de Nederlandse gemeenten een nota burgerparticipatie heeft. In 12,4% van de gemeenten komt de nieuwe mogelijkheid *Right to Challenge* voor, en dan vooral in de stedelijke en middelgrote gemeenten van de meer perifere provincies. Waarvan akte.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid
De WRR heeft een lange traditie in onderzoek naar en advies over actief burgerschap, met als toppers de rapporten *'Eigentijds burgerschap'* (1992), *'Burgerschap in praktijken'* (1992, 2 delen), *'Mondiger of moeilijker'* (2002), *'De staat van de democratie'* (2004), *'Vertrouwen in de buurt'* (2005) en *'Vertrouwen in burgers'* (2012). Als uitwerking van dat laatste rapport bracht de raad in 2013 nog een magazine uit onder de titel *'Doen – Nieuwe vormen van democratie'* met daarin aandacht voor kwesties rond de relatie tussen burgers en overheid en hoe opkomende burgerinitiatieven een rol spelen in de representatieve democratie. In de jaren daarna bleven kwesties van burgerschap de aandacht van de raad krijgen maar lijkt 'actief burgerschap' als zodanig van de agenda verdwenen.

Wel heeft de raad een project gestart over filantropie. In dat project staat de wisselwerking tussen overheid en filantropie centraal. Een eerste concrete publicatie was in 2017 een door prof dr *Gabriël van den Brink* uitgevoerde verkenning 'Moderne liefdadigheid'. Van den Brink analyseert in dat *working paper* het spel van geven en nemen in menselijke samenlevingen en situeert filantropie te midden van andere soorten wederkerigheid. Ook actief burgerschap kan daartoe worden gerekend, namelijk als het geven van *tijd* (naast geld en goederen). Van den Brink is in zijn verkenning overigens uiterst kritisch over de 'participatiemaatschappij', juist omdat deze niet op een vrijwillige manier tot stand komt, maar door middel van wetten aan de samenleving wordt opgelegd.

Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (en voorganger Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling)
Wie bij de RVS zoekt op 'actief burgerschap' krijgt slechts 6 resultaten, waarvan de meest recente uit 2006 dateert. Dat weerspiegelt een deel van de werkelijkheid: voor 2006 bracht de RMO inderdaad enkele interessante adviezen over actief burgerschap uit. Een daarvan was in 2000 Aansprekend burgerschap, met daarin het pleidooi voor een andere organisatie van het publieke domein om zo verantwoordelijkheidsbesef van burgers te stimuleren. Een tweede was in 2006 'Verschil maken - eigen verantwoordelijkheid na de verzorgingsstaat'. De RMO onderzocht daarin wat de overheid kan doen om de eigen verantwoordelijkheid van burgers te bevorderen. Conclusie was dat de overheid daarvoor een ander repertoire van beleidsinstrumenten nodig heeft.

Toch bracht de RMO ook na 2006 boeiende adviezen uit over actief burgerschap, zij het vaak onder andere noemers. Over het in 2011 verschenen pamflet 'Burgerkracht – de toekomst van het sociaal werk in Nederland' hoeven we het hier niet te hebben. In 2013 volgde het advies 'Het onbehagen voorbij – een wenkend perspectief op onvrede en onmacht' De RMO constateerde daarin dat burgers de afgelopen jaren steeds meer mogelijkheden kregen om hun onbehagen te uiten. Dat leverde echter geen beter zicht op de oorzaken van onvrede en onmacht. Ook ontbreekt het vaak aan mogelijkheden om iets met of aan dat onbehagen te doen. Eveneens verscheen in 2013 'Terugtreden is vooruitzien – maatschappelijke veerkracht in het publieke domein' waarin de raad constateert dat de beweging van een terugtredende overheid alleen slaagt mits maatschappelijke initiatieven de ruimte krijgen om publieke voorzieningen naar eigen waarden en inzicht te organiseren. Dat vereist volgens de raad een fundamentele verandering van de verhouding tussen overheid en samenleving op het gebied van zeggenschap, financiering en rechtsstatelijke waarborgen. In 2014 – het laatste jaar van de RMO – verscheen nog het advies 'Gemeentezorg' met als ondertitel 'randvoorwaarden voor een succesvolle decentralisatie van langdurige zorg' en als voorstudie daarvoor 'Dat is onze zaak. Over eigenaarschap in het publieke domein'

In dat essay stellen dr *Albert Jan Kruiter* en *Willemijn van der Zwaard* MA dat de WMO aan gemeenten kansen biedt om het domein van zorg en ondersteuning fundamenteel anders in te richten. Zij zullen daartoe burgerinitiatieven meer ruimte moeten geven.

In de overgang van RMO naar RVS lijkt het thema actief burgerschap verder naar de achtergrond te zijn geraakt. Zo is in het werkprogramma de 'Veranderende verzorgingsstaat' een van de thema's, maar krijgt actief burgerschap als zodanig daarin geen aandacht.

Raad voor het openbaar bestuur
De ROB heeft de afgelopen jaren een aantal geruchtmakende adviezen over actief burgerschap het licht doen zien. Die hadden doorgaans meer betrekking op bestuur en governance dan op burgers zelf. Dat gold bijvoorbeeld voor het advies 'Vertrouwen op democratie' (2010). De raad stelde daarin dat de kloof tussen de politiek en de samenleving onaanvaardbaar groot is en dat dat het gezag van de overheid aantast. De verticaal georganiseerde politieke instituties moeten nieuwe verbindingen met de burgers aangaan. Die denken en werken immers niet langs verticale, maar langs horizontale lijnen. De Raad adviseerde in dit advies ook burgers, namelijk om 'zich beter bewust te zijn van hun houding ten aanzien van het bestuur', beter te weten hoe het bestuur werkt en te leren hoe ze in de praktijk effectief kunnen overleggen, onderhandelen en tot compromisvorming te komen.

Aanzienlijk radicaler was in 2012 het advies 'Loslaten in vertrouwen'. Kern van het advies was dat de 'vitale samenleving', waarin mensen zich inzetten, al bestaat en dat de overheid moet veranderen in die richting. 'Loslaten is de belangrijkste trede; geef burgers alle ruimte. En reguleer alleen iets, wanneer dat echt nodig is.' In diezelfde lijn adviseerde de raad in 2017 met 'Democratie is méér dan politiek alleen'. Stelling was dat mensen te weinig invloed hebben op het reilen en zeilen van woningcorporaties, zorginstellingen en onderwijsorganisaties. 'Huurders, patiënten, leerlingen en hun ouders zijn dan wel niet de formele maar wel de morele eigenaar van deze organisaties. Dat moet zichtbaar worden gemaakt door mensen meer zeggenschap te geven over de instellingen die hun leven op de belangrijke gebieden van wonen, zorg en scholing bepalen.'

Interessant was ten slotte de in 2018 uitgegeven essaybundel #WOEST, over de kracht van verontwaardiging waarin de ROB op verzoek van het ministerie van BZK verkent hoe de overheid het beste kan omgaan met de verontwaardiging van burgers en het grensoverschrijdend gedrag dat daar mogelijk het gevolg van is. Centrale les uit de 18 essays is dat de overheid zich kan voorbereiden op de verontwaardiging van burgers en er mogelijk zelfs haar voordeel mee kan doen als ze deze 'onbevreesd' tegemoet treedt.

Planbureau voor de leefomgeving
De missie van het Planbureau voor de Leefomgeving ligt op het vlak van 'strategische beleidsanalyse op het gebied van milieu, natuur en ruimte'. In dat kader brengt het ook adviezen uit over de rol van actieve burgers. Het meest pregnant deed het dat in 2014 met het signalenrapport 'Leren door doen - Overheidsparticipatie in een energieke samenleving'. Kern van dat rapport is dat de overheid veel meer gebruik kan maken van de energie en de creativiteit van de samenleving bij de aanpak van complexe duurzaamheidsvraagstukken. In datzelfde jaar bracht het PBL een rapport uit over de rol van energiecoöperaties. Recenter hield het PBL zich bezig met de rol van burgers in de circulaire economie en concreter in de energietransitie, zoals in het samen met CPB en SCP gepubliceerde rapport 'Verkenning Brede Welvaart 2018 - Circulaire economie, gedrag en beleid' (2018). In dat kader pleitte directeur prof dr *Maarten Hajer* onder meer voor *'coalitions of the willing'* om duurzaamheid dichterbij te brengen. Gedachte daarachter is steeds dat de overheid door minder te sturen en door slimmer te faciliteren kan zorgen voor een breed gedragen duurzaam milieu- en leefomgevingsbeleid.

Platform 31
Kennis- en netwerkorganisatie
Platform31 verbindt naar eigen zeggen beleid, praktijk en wetenschap rondom actuele vraagstukken, waaronder actief burgerschap. Onder de noemer 'Bewonersparticipatie en lokale democratie' gaat het dan om nieuwe vormen van samenwerking tussen gemeenten en bewoners en over de vraag hoe overheden kunnen inspelen op ideeën en denkkracht van inwoners. In dat kader biedt Platform31 onder meer samen met Movisie de training *'Burgerinitiatieven in ACTIE'* om professionals te leren omgaan met het door Denters en Tonkens onder de paraplu van Platform31 ontwikkelde ACTIE-model.
Maar Platform31 doet meer dan alleen trainingen bieden: het evalueert en onderzoekt ook zelf. Zo bracht het in 2018 de verkenning 'Aan de slag met de coöperatieve samenleving' uit naar de positie van burgerinitiatieven met een coöperatieve structuur of andere juridische vorm op de domeinen wonen, zorg en welzijn, energie en veiligheid in kaart. In 2017 evalueerde het een pilotprogramma van acht woningcorporaties en huurderorganisaties met vernieuwende en versterkende vormen van betrokkenheid van huurders. De resultaten verschenen onder meer in 'Huurders blijven(d) aan de knoppen'. Eerder verschenen al onderzoeken naar burgerparticipatie bij sociale veiligheid ('Samen signaleren', 2016) en in de volkshuisvesting ('De wooncoöperatie, dat zijn wij!, 2015) In die laatste publicatie van journalist *Jelle van der Meer* komen bewoners aan het woord die hun woonsituatie naar eigen hand willen zetten.
Platform31 is daarnaast bezig met de evaluatie van in 2015 gestarte experiment Klushuur, een samenwerkingsproject van tien woningcorporaties uit alle delen van het land, zie 'Klushuur van interessant concept naar dagelijkse praktijk'. Ook onderzocht Platform31 in samenwerking met tien gemeenten en elf bewonersinitiatieven hoe belemmerende regelgeving maatschappelijke initiatieven in de weg zit. In 2016 werd dat experimenten-programma afgesloten met de publicatie 'Ruim op die Regels'.

Movisie
Bij de kennisontwikkeling door Movisie ligt net als bij Platform 31 begrijpelijkerwijs de nadruk eerder op *development* dan op *research*.

Op basis van door anderen ontwikkelde kennis biedt Movisie bijvoorbeeld trainingen '*Burgers betrekken doe je zo!'* en *'Burgerinitiatieven in ACTIE'* (in samenwerking met Platform31). Ook levert Movisie brochures als *'Actief burgerschap, een overzicht van interventies'*, *'Methodisch werken aan actief burgerschap'* en *'Doe-democratie in vijf modellen'* waarin het uitlegt hoe het zelf ontwikkelde model van het 'vliegwiel van de doe-democratie' werkt. Bij de ontwikkeling van methodieken om actief burgerschap te ondersteunen, werkt Movisie samen met onder meer Kracht.nl, de Indische Buurt Community en het Amsterdamse Pakhuis de Zwijger. Een legitimatie voor deze en andere vormen van ondersteuning is te vinden in de gezamenlijke publicatie 'Help mij het zelf te doen – een pleidooi voor methodisch werken aan actief burgerschap' van *Radboud Engbersen* (Platform31) en *Peter Rensen* (Movisie).

Toch doet Movisie ook zelf aan onderzoek naar actief burgerschap. Zo schreven *Marcel Ham* en *Jelle van der Meer* onder zijn paraplu de journalistieke verkenning van 'de woelige wereld van lokale initiatieven' die in 2015 verscheen onder de titel *'De ondernemende burger'*. Verder was Movisie als uitgever van het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken verantwoordelijk voor enkele jaarboeken. Soms bevatten die uitgebreid journalistiek onderzoek – zoals *'Brave burgers gezocht'* (2010) en *'Hoe de verzorgingsstaat verbouwd wordt'* (2016) – soms boden ze wetenschappers de gelegenheid om uitgebreid over hun onderzoek te rapporteren – zoals *'De affectieve burger'* en *'Als meedoen pijn doet'* (2013) en in 2018 *'De verbouwing van de verzorgingsstaat'*

Verwey-Jonker Instituut

Onder leiding van de eerdergenoemde prof dr *Hans Boutellier* (zie bij Vrije Universiteit) doet het Verwey-Jonker Instituut al jaren onderzoek naar praktijken van burgerschap. De nadruk ligt daarbij eerder op participatie dan op actief burgerschap. De hausse van deze onderzoeken ligt voor 2014.

Zo publiceerde het instituut in 2013 *'De rol van burgers in de transitie van AWBZ naar WMO'*, een analyse va burgerbetrokkenheid bij de veranderingen van het lokaal sociaal beleid in vijf gemeenten. Verder is het VJI bezig met een evaluatie van het programma *'Groen Verbindt'* van het Oranje Fonds. Onderzocht wordt of en hoe groene buurtinitiatieven zoals buurttuinen de sociale samenhang en leefbaarheid in wijken en buurten versterken, met name voor groepen mensen die elkaar anders niet snel zullen ontmoeten, zoals cliënten uit de zorg en buurtbewoners. 2019 wordt die evaluatie afgerond. Een tussenrapportage verscheen in 'Groen Verbindt: ontmoeting en sociaal contact in de buurttuin'. Ook op andere manieren onderzoekt het VJI het burgerschap van cliënten. Veel van dat onderzoek is kwalitatief evaluatieonderzoek.

Burgers zijn steeds meer betrokken vanuit een 'doe-het-zelf'-houding en de grens tussen sociaal burgerschap en politiek burgerschap is steeds moeilijker te trekken.

Daarnaast werkte het VJI ook mee aan kwantitatief onderzoek, zoals bij de rond 2012 gepubliceerde rapporten 'Samenleven met verschillen'. Dit was een grootschalig onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut en Bureau Onderzoek en Statistiek (O+S) naar vertrouwen en spanningen tussen bevolkingsgroepen in twintig Amsterdamse buurten. O+S enquêteerde ruim 4.500 bewoners, het Verwey-Jonker Instituut voerde verdiepende gesprekken gevoerd met professionals en bewoners.

1.3. Welke kennis leverde dat op?

Een uitputtende beschrijving van de *body of knowledge* over actief burgerschap valt buiten het bestek van deze verkenning. Ik volsta op basis van de inventarisaties van Van de Wijdeven e.a. (2013) en Postma (2013) met enkele eerder gecanoniseerde highlights en noem daarna enkele nieuwere inzichten, ook als die het stadium van onderbouwde vermoedens nog niet zijn ontstegen.

Een canon van het Nederlands actief burgerschap

» Nederland heeft een rijke traditie van burgerinitiatief en vrijwilligerswerk, vooral via verzuilde netwerken.
Ondanks de ontzuiling is het totaal aantal leden van maatschappelijke organisaties vrijwel gelijk gebleven, al neemt de binding met die organisaties af en daalde het aantal uren geleverde inzet licht.

» De traditionele uitingen van maatschappelijke betrokkenheid zijn aan erosie onderhevig maar er ontstaan nieuwe: *lichte gemeenschappen* of *informeel burgerinitiatief*, waarin de connecties losser, opener en van kortere duur zijn.

» Er zijn volgens de WRR (obv onderzoek van Motivaction) vier burgerschapsstijlen te onderscheiden:
- **verantwoordelijke burgers:** zijn geïnteresseerd in politiek, oordelen bovengemiddeld positief over het politieke bedrijf, nemen relatief vaak deel aan informele vormen van democratische betrokkenheid, beschikken over de wil en de toerusting om effectief betrokken te zijn, vormen 30-35% van de bevolking.
- **volgzame burgers:** zijn eveneens bovengemiddeld positief over het politieke bedrijf, maar hebben een beperkt geloof in hun eigen mogelijkheden en stellen veeleer een relatief groot vertrouwen in de gekozen politici, vormen circa 15% van de bevolking.
- **pragmatische burgers:** hebben weinig op met de traditionele politiek en voelen zich daarin niet gehoord, roeren zich zo nodig in de informele politiek en achten zichzelf daartoe ook competent; ze 'kunnen' wel maar 'willen' alleen als het hen uitkomt en vormen ongeveer 25-30% van de bevolking.
- **kritische burgers:** hebben weinig vertrouwen in de politiek en voelen zich niet gehoord, hebben een beperkt geloof in het gewicht van hun eigen inbreng en staan dus veelvuldig langs de zijlijn: ze 'willen' niet en denken niet te 'kunnen' en vormen eveneens ongeveer 25-30% van de bevolking.

» Een kans voor actief burgerschap is het stijgende opleidingsniveau alsmede de verbreiding van het postmaterialisme; een bedreiging wordt gevormd door afname van de vrije tijd, ontkerkelijking en een

toename van andere leuke dingen om in je vrije tijd te doen.

- Veel burgers hebben vooral een *sociaal beeld* bij burgerschap: goed burgerschap is fatsoenlijk burgerschap: aardig zijn en verantwoordelijkheid tonen naar medeburgers en burenhulp verlenen. In discours-termen: ze zijn eerder communitaristisch dan republikeins.
- Burgers zijn steeds meer betrokken vanuit een 'doe-het-zelf'-houding en de grens tussen sociaal burgerschap en politiek burgerschap is steeds moeilijker te trekken. Daarnaast gedragen burgers zich steeds vaker als *monitoring citizen:* toezichthouder op de politieke besluitvorming.
- Burgers willen best publieke taken uitvoeren en 'eigen verantwoordelijkheid' nemen, maar zijn er negatiever over dat de overheid taken zomaar afstoot in hun richting.
- Burgerinitiatieven zijn er vooral op het gebied van leefbaarheid en solidariteit (m.n. zorg) maar ook op het gebied van natuur, ontplooiing, sport enzovoort. Ze zijn er in vele soorten en maten. Hurenkamp e.a. (2006) onderscheidden lichte, netwerkende, coöperatieve en federatieve initiatieven.
- Ook burgers zijn er in vele soorten en maten. Van de Wijdeven (2012) onderscheidde bijvoorbeeld de wijkexpert, de buurtbouwer, de casusexpert en de projectentrekker. Vermeij, Van Houwelingen en De Hart (2012) maakten een onderscheid tussen ondersteuners, initiatiefnemers en traditionele vrijwilligers.
- De indruk bestaat dat er een ware golf van burgerinitiatieven over Nederland spoelt. Die indruk wordt versterkt door het enthousiasme van de deelnemers en hun woordvoerders, alsmede van onderzoekers die best practices beschrijven. Cijfermatig is er weinig bewijs voor een brede en groter wordende burgerbeweging.
- Hoogopgeleide burgers zijn in formele vormen van burgerparticipatie relatief oververtegenwoordigd en dan zijn ze ook nog vaak blank, man en van middelbare leeftijd. Met de aard van het actief burgerschap verandert echter ook de gemiddelde activist. In vormen met een sterker doe-karakter lijkt de oververtegenwoordiging van dit type mannen minder dan in vormen van deliberatieve democratie.
- Of burgers wel of niet actief worden, hangt af van drie factoren: capaciteit, motivatie en invitatie. Anders gezegd: kunnen ze het, willen ze het en wordt het hen gevraagd? Op basis van dit inzicht is het CLEAR-model ontwikkeld (van Can do, Like to, Empowered, Asked for en Responded to) en als Nederlands variant daarop het ACTIE-model (van Animo, Contacten, Toerusting, Inbedding en Empathie (Denters e.a. 2013).
- De relatie tussen overheid en actief burgerschap blijft een precaire. Moet de overheid wel of niet actief ondersteuning bieden? En zo ja, welke dan? 'Bevlekt' overheidsondersteuning het burgerschap? Verdringt ze burgerschap? Feit blijft dat actief burgerschap in internationaal perspectief gebaat blijkt bij een actieve overheid.
- In de praktijk van die ondersteuning tekenen zich twee lijnen af: een generieke beleidslijn waarin de overheid ruimte creëert of laat voor actief burgerschap en een specifieke (vooral in achterstandswijken ingezette) beleidslijn waarin de overheid actief burgerschap actief uitlokt.
- Sociaal professionals kunnen daarin effectief een min of meer onafhankelijke tussenpositie innemen als gebiedsregisseur, wijkmanager, participatiemakelaar, wijkambtenaar enzovoort.

Enkele recentere inzichten en vermoedens

Zelf doen

De interesse van burgers lijkt de laatste jaren steeds meer te gaan naar kleinschalige, lokale en veelal informele vormen van maatschappelijke betrokkenheid: geen donaties aan Oxfam Novib maar adoptie van je eigen Roemeens of Ghanese weeshuis. Die informele vormen hebben een sterk plaatselijke invulling, maar de versplintering die er het gevolg van is, maakt het moeilijk er een sluitend beeld van te krijgen.

Actief burgerschap vereist infrastructuur

Infrastructuur

Maurice Specht en *Joke van der Zwaard* wijzen in hun analyse van het ontstaan van de Leeszaal West op hun ervaring dat zo'n leeszaal niet zomaar overal elders had kunnen ontstaan. Daar is een lange traditie van bewonersorganisatie en professionele ondersteuning voor nodig. Actief burgerschap vereist infrastructuur.

Schillen

In zijn dissertatie 'Met opgeheven hoofd' (2017) vat dr *Menno Hurenkamp* niet alleen veel van zijn eigen en andermans onderzoek samen, maar schetst hij ook een manier om de beide uitersten van overheidsbeleid ten opzichte van actief burgerschap te typeren:

- Als de schil van sociale grondrechten de burger passief en minder sociaal maken, moeten we die schil dunner maken. Dat wil zeggen: minder sociale rechten, waarna de burger vanzelf weer aan de slag gaat.
- Het andere antwoord mikt juist op een betere toerusting van burgers om zich sociaal te manifesteren: als we burgers leren betere burgers te zijn, neemt het beroep op sociale rechten vanzelf af.

Hybridisering

In de praktijk van actief burgerschap lopen actieve mensen met verschillende rollen door elkaar. Ambtelijke en professionele experts acteren in de avonduren als burger. Burgers proberen van hun actieve inzet een broodwinning te maken in een ZZP-bestaan. Het onderscheid tussen burgers en professionals vervaagt in een hoog tempo. De onbevlekte burger-amateur wordt steeds meer een klassiek ideaaltype – actief burgerschap steeds meer een soort 'community of practice' waaraan veel verschillende soorten mensen deelnemen.

Actief burgerschap als onder-zoeksobject

**Het is al eerder gezegd:
overheden zijn verzot op actieve burgers.**

2 | Actief burgerschap als onderzoeksobject

De neiging bestaat om een steeds breder spectrum van maatschappelijke activiteiten als actief burgerschap te bestempelen. Tegelijkertijd lijkt 'actief burgerschap' uit de aandacht van onderzoekers te verdwijnen – om er onder andere noemers weer in terug te keren. Met name de bestuurlijke of governance-kant mag zich blijven verheugen in een warme aandacht, zeker als die vormen van burgerschap niet al te politiek zijn. Enerzijds lijdt actief burgerschap aan inflatie, anderzijds raakt het gereduceerd tot een instrument van overheidsbeleid.

In dit hoofdstuk probeer ik die spanning eerst begrijpelijk te maken in een historiserend betoog om daarna een poging te wagen om de verschuivingen in het onderzoeksobject theoretisch te bepalen.

2.1. Fasen in de aandacht voor 'actief burgerschap'

Vriend en vijand lijken het erover eens dat vanaf de jaren negentig van de 20ste eeuw in het publieke debat het fenomeen 'actief burgerschap' opkomt. Actief burgerschap wordt een buzzwoord. Die opkomst kan gemakkelijk in verband worden gebracht met veranderingen in het burgerschap zelf.

De opkomst van actief burgerschap als buzz-woord, heeft te maken met veranderingen in het burgerschap zelf.

Er doet zich immers al vanaf de jaren zeventig een tweetal maatschappelijke fenomenen voor die het nodig maken anders over burgerschap na te denken:

- de toename van *migratie* door globalisering en de vragen die dat oproept over samenleven (vooral in kwetsbare wijken) en het draagvlak van verzorgingsstaten;
- de blijvende aanwezigheid van *actieve burgers* die publieke taken uitvoeren zonder zich op voorhand te voegen in het beleid van de overheid.

Beide fenomenen zijn niet eenvoudig te verklaren met de theorie van de Britse socioloog T.H. Marshall, die in de tweede helft van de 20ste eeuw centraal stond in de discussie over burgerschap. Marshall ging zoals bekend uit van een drieslag in de ontwikkeling van burgerschap in westerse democratieën. Aanvankelijk verwierven burgers zich burgerlijke rechten (zoals eigendom en bescherming tegen willekeur) tegenover de overheid, vervolgens veroverden ze politieke rechten (om invloed te kunnen uitoefenen op bestuur en wetgeving) en ten slotte kregen ze sociale rechten, zoals bescherming tegen armoede. In dat evolutionaire perspectief bestond de historische ontwikkeling van burgerschap dus vooral in de toename van rechten. De nadruk lag sterk op de individuele aspecten van die burgerrechten en burgerschap als formeel-juridische status en veel minder op burger*plichten* en burgerschap als actieve participatie in de samenleving. Die vorm van burgerschap wordt wel getypeerd als 'passief' of 'privaat' burgerschap.

Marshalls theorie paste goed bij de ontwikkeling van de naoorlogse verzorgingsstaat. Met de kwesties rond migratie en de blijvende aanwezigheid van autonome, actieve burgers bereikte die verklaring echter haar grenzen.

Actief als norm

Migratie is in Nederland nooit afwezig geweest, maar kreeg aan het einde van de 20ste eeuw een aanmerkelijk grotere omvang. Dat leidde tot praktische problemen in de samenleving, met name in de wijken met een ruime voorraad goedkope huurwoningen, waar veel migranten met hun gezinnen en kinderen kwamen te wonen naast buren met een net zo lage sociaaleconomische status. Maar het leidde ook tot principiëler staatsrechtelijke problemen, zoals de vraag wanneer een migrant dezelfde burgerrechten krijgt als iemand die hier geboren is.

Die praktische en principiële typen problemen raakten in de jaren negentig van de vorige eeuw verstrengeld en versterkten elkaar. De kwestie werd: wanneer is een migrant een volwaardig lid van onze samenleving? Zo'n volwaardig lid levert een bijdrage aan die samenleving, isoleert zich daar niet van, geeft bij voorkeur zijn oude gewoontes (taal, cultuur) op om echte Nederlander te worden, zo werd in brede kringen de overtuiging.

In dat debat was burgerschap niet langer een verzameling rechten die je als staatsburger had: er waren goede burgers die de handen uit de mouwen staken en er waren minder goede burgers die de kantjes eraf liepen en hun hand bij de overheid ophielden. Je fatsoenlijk gedragen was daarmee een kwestie van burgerschap geworden. Burgers werden van rechthebbenden tot subjecten naast wie de maatlat van goed burgerschap kon worden gelegd. Migranten waren de eerste bevolkingsgroep die dat ondergingen, maar daarmee was het hek van de dam: ook autochtonen moesten daaraan geloven. Migratie was echter niet het eerste historische verschijnsel dat moeilijk te verenigen was met passief burgerschap. Actief burgerschap was er immers ook al aan het einde van de 19de eeuw, toen volgens Marshalls theorie de toekenning van politieke rechten nog maar halverwege was. De filantropie initieerde destijds in reactie op de ontmenselijkende gevolgen van de Industriële Revolutie concrete programma's om de levensomstandigheden van de arbeidersklasse te verbeteren. Deels betrof dat fysieke programma's rond hygiëne, huisvesting en arbeidsomstandigheden, deels ook om sociale programma's gericht op volksverheffing, opvoeding en bestrijding van drankmisbruik.

Er is reden genoeg om de filantropie op te vatten als vorm van actief burgerschap. Het ging om programma's van burgers voor burgers die pas in tweede instantie werden verstatelijkt, deels omdat de filantropen daarop aandrongen om hun programma's een steviger basis te geven, deels omdat de staat er een bruikbaar instrument in zag om sociaal beleid mee te realiseren.

(..) burgerschap was niet langer een verzameling rechten die je als staatsburger had: er waren goede burgers die de handen uit de mouwen staken en er waren minder goede burgers die de kantjes eraf liepen (..)

Die verstatelijking begon al aan het einde van de 19de eeuw maar kreeg pas een substantiële omvang na de Tweede Wereldoorlog in het kader van de verzorgingsstaat. Hoogtepunt in die ontwikkeling is de komst van de Algemene Bijstandswet, die garandeerde dat burgers 'met opgeheven hoofd' hun recht op statelijke inkomensondersteuning konden opeisen. Geen gunst meer, die werd verleend door representanten van maatschappelijke organisaties op levensbeschouwelijke grondslag, maar een recht dat alle burgers van de staat konden eisen. Ook naast de bijstandswet vond een omvangrijke verstatelijking van de ooit door filantropische burgers geïnitieerde maatschappelijke zorg plaats. Weliswaar hielden de levensbeschouwelijke organisaties een belangrijke vinger in de pap bij de uitvoering van die zorg, maar de financiering vond in toenemende mate door de overheid plaats.

Knagen aan Marshall

Marshalls evolutionistische theorie van de toenemende burgerrechten paste zoals gezegd uitstekend bij de ontwikkeling van de verzorgingsstaat: er werden immers in de eerste naoorlogse decennia op grote schaal sociale grondrechten gerealiseerd.

Toch deden zich al snel ook binnen de kaders van de verzorgingsstaat verschijnselen voor die knaagden aan die theorie. De verzorgingsstaat werd overvraagd door steeds mondiger wordende burgers, die zich met succes beriepen op sociale rechten maar zich minder gelegen lieten liggen aan plichten. Dit type burgers werd wel gekarakteriseerd als de 'calculerende burger'. Het zal wel altijd de vraag blijven in hoeverre en in welke mate dat type burger werkelijk bestond. Er was immers naast *over*vraging en misbruik eveneens sprake van *onder*consumptie van sociale grondrechten, zoals in de sociale zekerheid. Bovendien bleef de vrijwillige inzet van Nederlanders – in sport, cultuur en maatschappelijke zorg – in de loop van de 20ste eeuw hoog, ook naar internationale maatstaven. De toekenning van sociale grondrechten mocht dan in theorie leiden tot passief burgerschap, in de boezem van de samenleving waren er volop burgers actief.

Maar er was meer dat knaagde aan het ideaalbeeld van verzorging van de wieg tot het graf. Er klonk steeds meer kritiek op de anonieme bureaucratie die de verzorgingsstaat in de praktijk met zich meebracht. Sociale grondrechten zijn mooi, maar bij een zo persoonlijk mogelijke oplossing van voorkomende problemen heb je er niet genoeg aan. Bovendien bleken de wetten en regels van de verzorgingsstaat vooral te passen op burgers met een enkelvoudig probleem. Mensen met een stapeling van problemen kwamen niet zelden tussen het kastje en de muur, waar ze werden belaagd door een leger van elkaar tegensprekende of zelfs tegenwerkende professionals.

Cliënten van de verzorgingsstaat (of hun ouders of zaakwaarnemers) zetten die kritiek deels om in alternatieven, zoals alternatieve hulpverlening en gezinsvervangende tehuizen. Net als de programma's van de 19de eeuwse filantropen werd een deel van deze alternatieven opgenomen in de staat, maar het signaal was duidelijk: naast passieve burgers die zich verheugen in een toename van hun rechten zijn er ook onder het regime van de verzorgingsstaat actieve burgers die zich bemoeien met publieke taken – ook naast de mogelijkheden die politiek burgerschap biedt, zoals inspraak en verkiezingen.

Andere overheid

Niet alleen aan de kant van de burgers maar ook bij de overheid vond een verschuiving plaats. In de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog was de burger vooral een lid van de gemeenschap die moest leren omgaan met de grondrechten die hij kreeg. Naarmate de verzorgingsstaat meer onder druk kwam, gingen politici zich meer bemoeien met hoe de burger in dat kader diende om te gaan met zijn plichten.

CDA'er *Elco Brinkman*, van 1982 tot 1989 minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur riep op tot een 'zorgzame samenleving' waarin niet alleen de overheid voor de mensen zorgt maar mensen ook voor elkaar zorgen. In diezelfde periode kwamen pleidooien voor een 'ethisch reveil' dat ertoe moest leiden dat mensen zich niet zouden gedragen als calculerende burgers. Het waren geluiden die een passende begeleiding vormden bij de versobering van de sociale zekerheid die in die periode zijn aanvang nam, maar tot gericht beleid op het gebied van actief burgerschap leidden ze nog niet, laat staan tot nieuwe wetgeving.

Dat gold ook voor de opleving van gedachten over actief burgerschap – het normen & waardendebat – die in de jaren negentig plaatsvond. Het bleef bij een algemeen politiek debat waarin burgers werden opgeroepen tot actiever burgerschap en meer eigen verantwoordelijkheid. In de spreekkamers van de sociale zekerheid werden uitkeringsgerechtigden gemaand tot actief solliciteren en er waren – overigens met voorlopers tot minstens in de jaren zeventig – pleidooien voor wederkerigheid en sociale dienstplicht, maar ook die bleven nog buiten de wetgeving.

Naarmate de verzorgingsstaat meer onder druk kwam, gingen politici zich meer bemoeien met hoe de burger diende om te gaan met zijn plichten.

In de cultuur van de overheid verschoof intussen wel het een en ander. Die verschuiving had deels te maken met een crisis in de representatieve democratie (daling van de opkomst bij verkiezingen en van het ledental van politieke partijen), deels

met een blijvende (of zelfs toenemende) behoefte van burgers om zich actief met de politiek te bemoeien. Die combinatie leidde tot de opkomst van nieuwe vormen van politieke participatie, die zich vooral manifesteerden op lokaal niveau: wijkgericht werken, een opleving van de aloude wijkraden, het organiseren van enquêtes, burgerpanels en burgerinitiatieven. In de jaren daarna zouden die nieuwe vormen uitlopen op fenomenen als burgertoppen (zoals de G1000) en de eerste experimenten met burgerbegrotingen.

De aard van die verschuiving is wellicht het best te illustreren aan het beeld van de drie generaties burgerparticipatie. Generatie 1 is die van de *inspraak:* de overheid ontwikkelt met ambtenaren en experts een plan en legt dat voor aan burgers. Inspraak werkte lange tijd uitstekend, maar dat werd allengs minder naarmate het gezag van de overheid taande. Inspraak bleek een uitnodiging aan steeds deskundiger wordende burgers om het hele voorbereidende proces nog eens over te doen. Dat legde de basis voor generatie 2: *de interactieve beleidsvorming.* De overheid betrekt burgers in een veel eerder stadium bij de planvorming, die daarmee het karakter van interactie krijgt. Die nieuwe aanpak leidde weliswaar tot een langere voorbereidingstijd maar ook tot minder gehannes nadien doordat het commentaar als het ware werd gekanaliseerd. Het initiatief bleef bij de interactieve beleidsvorming echter liggen bij de overheid. Dat werd minder het geval bij generatie 3: *de burgerinitiatieven.* Burgers hebben in die generatie een idee en voeren dat grotendeels ook zelf uit. De overheid faciliteert en ondersteunt dat proces, maar zit nadrukkelijk op de achterhand.

Dit beeld van generaties participatie die elkaar opvolgen oogt overigens soepeler dan het in werkelijkheid verloopt. De derde generatie is in de meeste gemeenten (en zeker op rijksniveau) toekomstmuziek; in de praktijk bestaan de drie generaties (inclusief de klassieke inspraak) naast elkaar. Toch illustreert het beeld de overgang van een overheid die in het publiek domein de absolute hoofdrol speelt naar een overheid die er terdege van is doordrongen dat ze te dealen heeft met actieve burgers.

Eigen broek ophouden omdat de wet het voorschrijft

Dat besef leidde tot andere procedures, een andere cultuur en een andere omgang met burgers, maar in de 20ste eeuw nog niet tot fundamenteel andere wetgeving. Dat veranderde pas toen rond de eeuwwisseling de eerste gedachten opkwamen aan nieuwe wetgeving op sociaal terrein.

De gedachte daarachter was tamelijk eenvoudig: de decentralisatie van sociaal beleid was gestagneerd sinds de komst van de eerste Welzijnswet in 1986; de kloof tussen (lokaal aangestuurd) welzijn en (regionaal of landelijk gearrangeerde) zorg was groot, dus werd het niet eens tijd voor een volgende stap: een wettelijk kader voor lokaal afgestemde 'maatschappelijke ondersteuning'? Dat resulteerde in de Wet Maatschappelijke Ondersteuning, waarvan de eerste versie in 2007 van kracht werd.

De WMO was in veel opzichten een opzienbarende en omstreden wet, maar in het kader van deze verkenning vooral omdat de Nederlands verzorgingsstaat voor het eerst een wet kreeg die zijn uitgangspunt koos in actief burgerschap. 'De bal ligt bij de burger', constateerde de eerste buitengewoon hoogleraar Actief burgerschap *Evelien Tonkens.* De overheid kwam ook wettelijk op de achterhand: ze kon zich beperken tot het 'compenseren' van beperkingen die burgers ervoeren bij hun maatschappelijke participatie.

Als de komst van de Bijstandswet erin had geresulteerd dat burgers 'met opgeheven hoofd' hun rechten konden opeisen, na de komst van de WMO was het de bedoeling dat ze met even opgeheven hoofd als trotse burgers eerst gingen proberen hun eigen broek op te houden, daarbij zo weinig mogelijk gehinderd en geholpen door de staat.

De WMO was de eerste wet die zijn uitgangspunt koos in actief burgerschap.

De verschuiving in opvattingen over burgerschap had daarmee het wetboek bereikt. Het ging – om het in Marshalls termen te zeggen – niet langer om het verkrijgen van grondrechten. Burgerschap verschoof in de richting van 'goed gedrag'. Actief burgerschap werd een vorm van moreel verantwoord deelnemen aan de samenleving. De WMO vormde daarvan – in combinatie met de 'participatie-samenleving' – de bekroning. Kernbegrippen daarin waren 'eigen verantwoordelijkheid' en 'zelfredzaamheid'. Goede burgers doen pas een beroep op de collectieve middelen als het echt niet anders meer kan, zo leerden voortaan de mores. En de overheid stond klaar om best diep het privé domein binnen te trekken om ter plekke te controleren of die grens bereikt was (met behulp van de zelfredzaamheidsmatrix), dan wel om burgers te helpen hun burgerplichten in praktijk te brengen.

2.2. Maar wat is 'actief burgerschap' dan?

Als ik het bovenstaande kort samenvat, kom ik hierop: maatschappelijk actieve mensen zijn er al eeuwen maar dat fenomeen is de afgelopen decennia expliciet benoemd als actief burgerschap in een complex proces waarin verstatelijking, de crisis van de representatieve democratie, migratie en de emancipatie van burgers elkaar hebben beïnvloed.

Die wederzijds beïnvloeding is nog steeds in ontwikkeling en daarin is een toenemende verwevenheid te zien van een aantal domeinen: politiek, publiek, sociaal en privé. De staat maakt wetten in cocreatie met burgers en dringt desnoods diep binnen in het privédomein; burgers creëren en exploiteren hun eigen voorzieningen.

In elk van die domeinen manifesteren zich actieve mensen: in het privédomein (opvoeders en mantelzorgers), in het sociaal domein (vrijwilligers en maatjes), in het publiek domein (maatschappelijke initiatiefnemers), in het politiek domein (delibererende burgers, bestuurders en ambtenaren).

En om dat beeld nog te compliceren: mogelijk hoort zelfs markt, religie en professie daar nog bij. Ook met die domeinen waren de grenzen al niet scherp en ze lijken de laatste jaren verder te

vervagen. En ook daar manifesteren zich op de grensvlakken met de andere domeinen actieve mensen: in het religieuze domein geestelijken, ouderlingen en gewone kerkgangers en in het marktdomein maatschappelijk verantwoorde ondernemers.

Burgerschap verschoof in de richting van 'goed gedrag'.

Deze voorstelling van zaken kan heel gelukkig stemmen: wat een hartverwarmende activiteit in alle hoeken van de samenleving. Polonaise! Maar ze roept ook een paar prangende vragen op: wat is hier eigenlijk 'burgerschap' aan? Is er nog een grens te trekken tussen mensen die als burger actief zijn en mensen die daar andere motieven voor hebben of podia voor kiezen? Concreter: is alle vrijwilligerswerk burgerschap? Is het ook actief burgerschap als je je kind leert veters strikken of fietsen? Immers: als je alle actieve mensen als actieve burger beschouwt, kun je een van beide termen net zo goed afschaffen en kan de stichting zich omdopen tot Stichting Actief Menszijn.

Burgers en domeinen

De term burger wordt doorgaans gebruikt in relatie tot de overheid. Dat is niet voor niets, aangezien die twee begrippen historisch gezien in een onderlinge relatie zijn ontstaan: de eerste burgers konden hun burgerschap alleen verwezenlijken met behulp van een overheid en de overheid ontleende na de dood van de koning haar legitimiteit aan burgers. Uit oogpunt van terminologische zuiverheid is er veel voor te zeggen om die twee-eenheid in stand te houden.

Voor *Willem Schinkel* (2007) en anderen was dat reden om zich 'tegen actief burgerschap' uit te spreken. Uiteraard niet tegen de activiteit van mensen in om het even welk domein, wel tegen de opkomende gewoonte om die onder de noemer burgerschap te scharen. Reserveer burgerschap voor staatsburgerschap en verzin voor activiteit buiten het politieke of publieke domein een ander woord, zo lijkt de oplossing.

Maar helaas: de taal in de maatschappelijke werkelijkheid houdt zich daar niet aan. Dat is een levend organisme, dus gevreesd moet worden dat deze 'taalvervuiling' (of verrijking?) voorlopig een blijvertje is.

Mogelijk biedt het hierboven tamelijk ongecompliceerd gebruikte woord 'domein' de mogelijkheid om minder zwart-wit te denken over actief burgerschap dan Schinkel c.s. doen.

In de institutiesociologie is het gemeengoed geworden om te spreken van een beperkt aantal sleutelinstituties die in grote mate bepalend zijn voor de maatschappelijke dynamiek. Het gaat dan bijvoorbeeld om gezin, religie, staat, professies en markt. Elke institutie heeft zijn eigen institutionele logica. Op overeenkomstige wijze hanteren de Franse sociologen *Boltanski* en *Thévenot* overigens de begrippen 'rijken' of 'werelden van waarde'. Daarbij gaan ze uit van een (evenmin limitatieve) reeks van de huiselijke, de civiele, de industriële, de markt-, de geïnspireerde wereld en de wereld van de roem.

Het is hier de plek niet voor een afweging of confrontatie van beide benaderingen. Het lijkt me zinniger om volstrekt eclectisch de basisgedachte van beide te benutten. Bij zowel de 'key institutions' uit de institutiesociologie als de 'werelden' van Boltanski en Thévenot lijkt het te gaan om min of meer coherente systemen van overtuigingen, gedragsregels, organisaties en zelfs gebouwen rondom een beperkt aantal richtinggevende kernwaarden. Het woord 'logica' is daarvoor te logisch en het woord 'werelden' te veelomvattend en exclusief; wellicht voldoet het woord domein beter. Bovendien sluit dat beter aan bij het bestaande taalgebruik. De domeinen zijn niet gesloten ten opzichte van elkaar, ze beïnvloeden elkaar diepgaand en kunnen ook interactie en coalities met elkaar aangaan.

Burgerschap als olievlek

Dat coalitievorming van domeinen een vruchtbare kijk oplevert op maatschappelijke dynamiek, valt goed te illustreren aan de geschiedenis van het naoorlogse welzijnswerk. In vogelvlucht was daar in de eerste decennia een coalitie te zien tussen staat en professies, die gezamenlijk de macht braken van een derde sleutelinstitutie in het sociaal domen, de zuilen. Resultaat was een lokale institutionalisering van het welzijnswerk waarin de staat enkele decennia lang een coalitie met de markt aanging om de macht van professionals binnen de perken te houden. Welzijnsorganisaties gingen zich *ondernemingen* noemen, welzijn werd een *product* en de gebruiker werd *welzijnsconsument*. Met de WMO blijft die flirt met de markt in werking, maar er dient zich een nieuwe coalitie aan, namelijk die tussen de staat en het privédomein.

In elk van die naoorlogse coalities is de staat het dominante domein. Dat zou kunnen verklaren waarom de van oudsher aan het stedelijke en later statelijke domein gebonden term 'burger' zich als een olievlek verspreidt over de andere domeinen.

Om nog even terug te komen op de vraag of vrijwilligerswerk actief burgerschap is: natuurlijk is het dat wel, en niet. Vrijwilligerswerk sluit aan bij een lange traditie waarin leden van sociale gemeenschappen zich inzetten voor naasten, met name als die de waarden deelden van hun gemeenschap. Door de ontzuiling kan dat nauwelijks meer in en vanuit die eigen gemeenschap, aangezien die is verdwenen dan wel te weinig samenhang vertoont. Nieuwe gemeenschappen zijn lichte gemeenschappen geworden. En zo was vrijwilligerswerk lange tijd bij uitstek geen uiting van (staats)burgerschap – in veel kringen was het zelfs antistatelijk, eerder een manifestatie van binding aan een geloofsgemeenschap dan van burgerschap – maar werd het recentelijk alsnog benoemd als een vorm van actief burgerschap. Die *upgrade* had consequenties voor vrijwilligerswerk. Enerzijds gaf het vrijwilligerswerk een hogere status: het werd als het ware uitgetild boven het niveau van de oude (zware) of nieuwe (lichtere) gemeenschappen. Maar het werd in diezelfde beweging ook ondergebracht in protocollen en regelingen die nooit bedacht zouden zijn door bijvoorbeeld vooroorlogse vrijwilligers.

Ook voor de Stichting Actief Burgerschap heeft de gedachtegang hierboven consequenties. Die komen aan de orde in het volgende, laatste hoofdstuk.

Thema’s voor de Stichting Actief Burgerschap

De term ‘actief burgerschap’ – zo heb ik laten zien – heeft zich vanaf de jaren negentig als een olievlek verspreid buiten het statelijke domein naar het publieke, het sociale en zelfs het privédomein.

3 | Thema's voor de Stichting Actief Burgerschap

'Actief burgerschap' dreigt daarmee synoniem te worden met menselijke activiteit in het algemeen. Voor een stichting die zich ten doel stelt onderzoek te laten doen naar actief burgerschap, is dat geen aantrekkelijk perspectief: de inflatie van actief burgerschap hindert specifiek onderzoek naar een enigszins begrensbaar object.

Die inflatie bestrijden door de focus te richten op de smallere vormen van actief burgerschap – namelijk die vormen die een directe relatie hebben met het statelijke domein – is evenmin aantrekkelijk. Die focus wordt immers al door vele anderen aangehouden, vooral door bestuurskundigen en politicologen van de universiteiten van Tilburg, Enschede en Rotterdam, die zich richten op allerlei vormen van politiek-bestuurlijke inspraak en coproductie en 'doe-democratie'.

Het lijkt niet zinnig met hen de concurrentie aan te gaan; dat deel van het onderzoeks-terrein is terdege afgedekt, zeker als het gaat om de niet al te politieke vormen van burgerschap. Blijft er dan toch nog iets te onderzoeken over voor de Stichting Actief Burgerschap? In dit laatste hoofdstuk verken ik een drietal richtingen, overigens zonder de gedachtegangen geheel uit te werken. Of dat voor de stichting aantrekkelijke richtingen zijn, valt in dit bestek niet te beoordelen: daarvoor zou je – zoals in elke SWOT-analyse – behalve naar de externe *opportunities* en *threats* ook moeten kijken naar de interne *strengths* en *weaknesses*.

3.1. Actief burgerschap buiten het politieke domein

Gezien de goede dekking van het onderzoek naar actief burgerschap binnen of in relatie tot het politieke domein is een voor de hand liggende niche het onderzoek naar actief burgerschap dat zich buiten het politiek-bestuurlijke domein manifesteert of daarmee een minder intensieve relatie onderhoudt.

Ten eerste valt dan te denken aan het groeiende terrein van sociaal ondernemen, ook wel aangeduid als *civic entrepreneurship*. Concreet: zorg- en energiecoöperaties, de uitvoering van publieke taken door vrijwilligers omdat de overheid ze laat liggen en de eerdergenoemde bewonersbedrijven of buurtondernemingen. Actieve burgers op deze terreinen komen wel altijd ergens de overheid tegen, maar ze zijn niet in eerste instantie gericht op beleidsbeïnvloeding, ze willen gewoon hun ding doen om zo publieke waarden te realiseren of gewoon geld te verdienen.

Ten tweede valt te denken aan het intrigerende terrein van het *corporate citizenship*, burgerschap in bedrijfsverband.

Enerzijds is dat fenomeen verwant aan maatschappelijk verantwoord ondernemen, waarbij bedrijven zich committeren aan het realiseren van maatschappelijke waarden. Anderzijds raakt het aan de erkenning van de in het vorige hoofdstuk gesignaleerde hybridisering van burgerschap waarin de rollen van werknemer, professional, ambtenaar en amateur-burger door elkaar lopen. Concreet krijgt corporate citizenship vorm doordat bedrijven hun werknemers in werktijd – en dus in bedrijfsverband – laten participeren in maatschappelijk zinvol geachte projecten, bijvoorbeeld mentoraten van kwetsbare jongeren. Maar het kan ook vorm krijgen doordat werkgevers hun werknemers de ruimte geven om naar eigen keuze maatschappelijk zinvolle activiteiten te ondernemen.

Een derde terrein is wat wel 'maatschap-pelijke democratie' wordt genoemd. Het gaat hier om directe invloed van onder meer bewoners, patiënten en werknemers op 'hun' organisaties: bedrijven, woningcorporaties, ziekenhuizen, welzijnsinstellingen enzovoort.

Kwesties die onderzoek verdienen zijn bij deze vormen van 'buitenstatelijk burgerschap' onder meer:

- Wat voor consequenties heeft het om de van oorsprong statelijke noemer burgerschap te gebruiken voor menselijke activiteit op deze gebieden?
- Gedragen mensen zich anders in deze vormen van menselijke activiteit dan in het kader van statelijk burgerschap?
- Trekt maatschappelijke activiteit op deze terreinen andere actievelingen aan dan in het kader van statelijk burgerschap? Welke vormen van in- en uitsluiting doen zich hier voor?
- Hebben maatschappelijk actieve mensen op deze terreinen dezelfde motieven, waarden, omgangsvormen?
- Vindt er migratie plaats van deze vormen van maatschappelijke activiteit naar meer statelijke vormen van burgerschap of vice versa? Functioneren ze als leerschool?
- Welke andere vormen van institutionalisering dan de overheid kan bieden doen zich voor op deze terreinen van maatschappelijke activiteit?

De inflatie van actief burgerschap hindert specifiek onderzoek naar een enigszins begrensbaar object.

3.2. Inclusief burgerschap

Een tweede richting waarin het onderzoek naar actief burgerschap zich zou kunnen ontwikkelen is die van het 'inclusief burgerschap'. Kunnen alle burgers in gelijke mate maatschappelijk actief zijn? De procedures en mores van het meer statelijk gerichte actief burgerschap – papier, vergaderen, delibereren, procedures – selecteerde een bepaald publiek: 'brave burgers', gemiddeld iets meer mannen, gemiddeld hoger opgeleid. Hoe zit het met jongeren, vrouwen, migranten? En actueler: hoe zit het met de energie van de boze burgers, de mensen die zich absoluut niet thuis voelen in de democratische waarden van het verantwoord burgerschap?

3.3. Andere manieren van onderzoek doen

Een derde richting die het verkennen waard is, heeft niet in de eerste plaats te maken met verschuivingen in het object van onderzoek maar meer met de manier waarop dat onderzoek kan plaatsvinden.
Ten eerste signaleerden mijn informanten regelmatig dat fundamenteel onderzoek naar ontwikkelingen in burgerschap taant.

Hoe zit het met de energie van de boze burgers, de mensen die zich absoluut niet thuis voelen in de democratische waarden van het verant-woord burgerschap?

Zo concludeerden Van de Wijdeven e.a. al in 2013 in hun overzicht van het toenmalig verrichte onderzoek 'dat het wetenschappelijk debat over actief burgerschap wel erg veel verschillende kanten opgaat en dat van theoretische stroomlijning (de ontwikkeling van een theoretische mainstream) in slechts beperkte mate sprake is.' Dat is er de afgelopen jaren niet beter op geworden. Ook prof dr *Evelien Tonkens* stelde in gesprek met mij met nadruk dat er 'teveel losse onderzoekjes' plaatsvinden en dat er behoefte is aan meer theorie en doordenking.

Ten tweede: het onderzoek van universiteiten en hogescholen naar actief burgerschap staat behoudens enkele uitzonderingen (met name in Rotterdam) tamelijk los van elkaar. Mijn indruk is dat er meer mogelijkheden zijn voor bundeling met hogescholen en daardoor met de ontwikkeling van professionele ondersteuning van actief burgerschap.

Ten derde is ook een andere rol van burgers in het onderzoek een mogelijkheid. In het leeuwendeel van het bestaande onderzoek zijn burgers het object. In een aantal onderzoeken naar praktijken van actief burgerschap mogen ze – als representant van de onderzoeksobjecten of van organisaties op dit terrein, zoals het LSA – meedenken over de inrichting van het onderzoek en de resultaten ervan. De LSA-vertegenwoordiger die ik sprak, uitte daarover zijn vermoeide misnoegen: het is een hele investering en de opbrengst is onzeker. Een alternatief zou zijn dat burgers als onderzoekers actief zijn in de dataverzameling zelf. Zeker ten tijde van acties, transities of andere veranderingen kan dat een vruchtbare benadering zijn. Prof dr *Tine de Moor* noemde deze aanpak *'polycentrisch actieonderzoek'*.

Onderzoekers van de Rotterdam School of Management gebruiken er bij hun onderzoek in Leeuwarden de term *'citizen science'* voor.

Verantwoording

Om deze verkenning uit te voeren heb ik een aantal stappen gezet: deskresearch en gesprekken met 18 mensen, waarvan elf telefonisch.

Deskresearch

Google was een effectief middel om een eerste zicht te krijgen op onderzoek naar actief burgerschap. Zo bleken de eerste tientallen hits op de zoekterm 'actief burgerschap' zich te bevinden op het gebied van … het onderwijs! Dat is omdat sinds 2006 in de wet is vastgelegd dat scholen actief burgerschap en sociale integratie moeten bevorderen. De wetgever gaat ervan uit dat leerlingen op school kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdgenoten. En kennelijk zijn scholen, onderwijsondersteuners en adviesbureaus erg actief op het internet. Actiever in elk geval dan onderzoekers naar actief burgerschap buiten schoolverband.

Een tweede snelle constatering was daarmee in overeenstemming: de meeste websites van onderzoeksinstellingen (vooral universiteiten en hogescholen) zijn niet bijster accuraat. Ik kwam sites tegen die tot vijf jaar geleden (!) waren bijgewerkt. En tijdens de gesprekken bleek dat het meeste onderzoek op de sites niet eens werd genoemd.

Een derde constatering was, dat de noemer 'actief burgerschap' voor onderzoek aan het vervagen lijkt. Veel onderzoek naar het fenomeen vindt onder andere noemers plaats. Vaak ontbreekt zelfs het woord 'burgerschap' (zonder het bijvoeglijk naamwoord 'actief'), terwijl het onderzoek daar wel naar lijkt te gaan.

Gesprekken

De gesprekken die ik vanaf het begin parallel aan mijn deskresearch heb gevoerd, waren bedoeld om een indruk te krijgen van waar relevant onderzoek plaatsvindt, maar ook om adviezen te krijgen over *niches* waar de Stichting Actief Burgerschap zich zou kunnen manifesteren.

Vanaf half juni 2018 heb ik achtereenvolgens gesproken met:

Dirk Willem Postma
was lector Welzijn Nieuwe Stijl aan NHL en Stenden Hogeschool in Leeuwarden, is sinds juni programmaleider Sociaal Domein en Zorg bij het Fries Sociaal Planbureau; medeauteur van 'Geleefd burgerschap' (2012); beschreef voor het HBO de 'body of knowledge' op het gebied van actief burgerschap, www.bodyofknowledgesociaalwerk.nl/pagina/actief-burgerschap-en-burgerparticipatie.

Menno Hurenkamp
politicoloog en publicist, hoofdredacteur Socialisme en Democratie, onderzoeker op het gebied van actief burgerschap, promoveerde in 2017 op 'Met opgeheven hoofd – sociaal burgerschap aan het begin van de 21e eeuw'.

Tine de Moor
hoogleraar sociale en economische geschiedenis – in het bijzonder Instituties voor collectieve actie in historisch perspectief – aan de Universiteit Utrecht en lid van de raad van bestuur van de International Association for the Study of the Commons en de European Historical Economics Society.

Reinout Kleinhans
stadsgeograaf en universitair hoofddocent aan de Faculteit Bouwkunde van de TU Delft, werkt onder meer – ook internationaal – aan een onderzoek naar de rol van wijkondernemingen en bewonersbedrijven bij zelforganisatie van bewoners.

Jornt van Zuylen
was tot 2015 op het ministerie van BZK aanjager burgerparticipatie en later verkenner doe-democratie en daarna bij de VNG leider van het project democratic challenge voor vernieuwing van de lokale democratie, www.democraticchallenge.nl.

Jan Willem Duyvendak
was buitengewoon hoogleraar 'Wetenschappelijke grondslagen van het opbouwwerk' en directeur van het Verwey-Jonker Instituut; publiceerde onder meer met Evelien Tonkens en Menno Hurenkamp veel over actief burgerschap; momenteel faculteits-hoogleraar van de Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen aan de UvA.

Monique Kremer
Bijzonder hoogleraar Actief Burgerschap vanwege de gelijknamige Stichting die opdrachtgever is voor deze studie (zie de bijlage voor meer specifieke informatie met betrekking tot de leerstoel). Zij is daarnaast wetenschappelijk medewerker bij de WRR. www.moniquekremer.nl.

Imrat Verhoeven
promoveerde in 2009 op Burgers tegen beleid; is universitair docent Bestuur en beleid aan de afdeling Politicologie van de UvA; werkte daarvoor tien jaar als onderzoeker bij de WRR.

Hella van de Velde
politicoloog, strategisch kennisadviseur bij de directie Democratie & Burgerschap op het ministerie van BZK, spin in het web van door BZK gefinancierd onderzoek naar democratie en burgerschap.

Ted van de Wijdeven
promoveerde in 2012 op *'Doedemocratie – over actief burgerschap in stadswijken'* en zag die term prompt worden opgewaardeerd tot kabinetsbeleid, werkte aan de Tilburgse School voor politiek en bestuur maar werd daarna strategisch adviseur bij de gemeente Tilburg en sinds augustus bij de gemeente Meijerijstad.

Thijs van Mierlo
directeur van het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners, LSA.

Paul Dekker
studeerde Politicologie in Nijmegen en Berlijn; is hoofd van de onderzoekssector Participatie, Cultuur en Leefomgeving van het SCP en daarnaast hoogleraar Civil society aan de Universiteit van Tilburg.

Frank Hendriks
hoogleraar vergelijkende bestuurskunde en onderzoeksdirecteur bij de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur; doet veel onderzoek naar governance.

Guido Walraven
lector Dynamiek van de Stad bij hogeschool InHolland in Rotterdam en initiatiefnemer van het Landelijk Lectoratenplatform Stad en Wijk.

Evelien Tonkens
hoogleraar Burgerschap en Humanisering van de Publieke Sector aan de Universiteit voor Humanistiek en daarvoor van 2005 tot 2014 bijzonder hoogleraar Actief Burgerschap aan de UvA.

Lucas Meijs
hoogleraar Strategic Philanthropy aan de Rotterdam School of Management (RSM), Erasmus Universiteit en verbonden aan het Erasmus Centre for Strategic Philanthropy (ECSP), was daarvoor aan dezelfde universiteit bijzonder hoogleraar 'Vrijwilligerswerk, civil society en ondernemingen' en raadslid van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO).

Bas Denters
hoogleraar Public governance aan de Universiteit van Twente en wetenschappelijk directeur van het Nederlands instituut voor governance.

Derk Loorbach
hoogleraar sociaaleconomische transities en directeur van het Dutch Research Institute For Transitions (DRIFT) aan de Erasmus Universiteit Rotterdam

Bij deze gesprekken heb ik steeds vier vragen gesteld:

» **wat doe je zelf aan onderzoek naar actief burgerschap?**

» **welke anderen kom je daarbij tegen? met wie moet ik eens gaan praten?**

» **wat zijn de trends in (het onderzoek naar) actief burgerschap?**

» **wat zou tegen die achtergrond de SAB het best kunnen gaan doen?**

Ik hanteerde daarbij een soort sneeuwbalmethode: begonnen met een paar voor de hand liggende gesprekspartners en daarna contact gezocht met mensen die in die eerste gesprekken vaker dan eens werden gesuggereerd. Dat loopt doorgaans snel uit de hand; ik had best nog willen spreken met Lia van Doorn, Nico de Vos, Stan Majoor, Arwin van Buuren, Malika Igalla, Willem Trommel, Ringo Ossewaarde, Godfried en Radboud Engbersen, Mark Bovens, Mirko Noordegraaf, Julia Wittmayer, Mirjan Oude Vrielink, Eisse Kalk, Mellouki Cadat, Niesco Dubbelboer en vele anderen. Maar ja: je moet een keer stoppen.

Richtinggevende literatuur

Over actief burgerschap zijn de afgelopen decennia talloze publicaties verschenen. Die staan niet in de lijst hieronder. Die blijft beperkt tot de drie publicaties die voor mij in het bijzonder richtinggevend zijn geweest bij het uitvoeren van deze verkenning.

Schinkel, W. (2007).
Tegen 'actief burgerschap'. In Justitiële verkenningen 33, nr 8.
Te downloaden van: www.researchgate.net/publication/259397262_Tegen_actief_burgerschap%27

Wijdeven, T. van de, L. de Graaf en F. Hendriks (2013).
Actief burgerschap, lijnen in de literatuur.
Tilburg University.
Onder meer te downloaden van: www.yumpu.com/nl/document/view/20295484/download-actief-burgerschap-lijnen-in-de-literatuur-movisie

Postma, D. (2013).
Actief burgerschap en burgerparticipatie.
Te downloaden van: www.bodyofknowledge-sociaalwerk.nl/pagina/actief-burgerschap-en-burgerparticipatie

Bijlage

Activiteiten leerstoel Actief Burgerschap, 2015-heden

Sinds september 2015 is dr. Monique Kremer aangesteld als bijzonder hoogleraar Actief burgerschap. De leerstoel heeft zich sindsdien vooral gericht op het terrein van de langdurige zorg. In oktober 2016 hield zij haar oratie met als titel ‘Een verbindende verzorgingsstaat. Over burgerschap, zorg en (super)diversiteit’. Daarin staat de vraag centraal: als de samenleving verandert door migratie, wat betekent dat voor de zorgpraktijk en beleid. In dat kader doet de leerstoel onderzoek naar:

- idealen van zorg in de superdiverse stad, een onderzoek naar de prakijken en ervaringen in de thuiszorg;
- de kansen en barrières voor jongvolwassenen met een licht verstandelijke beperking in de etnisch diverse stad;
- de lieve stad: hoe buurtbewoners, winkeliers en buurtcentra kunnen bijdragen aan zorg in de superdiverse wijk.

Daarnaast is binnen de leerstoel aandacht voor onderzoek naar participatie in de bijstand en de vele gezichten van de stad. Het onderzoek van de leerstoel is veelal kwalitatief van aard met oog voor praktijken en ervaringen van burgers en professionals. Monique Kremer is tevens vaste columnist voor het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken.

Stichting Actief
Burgerschap